

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Добровольська Ганна Олександрівна

УДК 331.105.449 (477)

**ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ УКРАЇНИ
(1997-2002 рр.)**

07.00.01 – історія України

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Донецьк – 2008

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі соціально-гуманітарних дисциплін та профспілкового руху Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, м. Київ

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
Добров Петро Васильович,
декан історичного факультету, завідувач кафедри історії
України Донецького національного університету

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Реєнт Олександр Петрович,
заступник директора Інституту історії України
НАН України, заслужений діяч науки і техніки України

доктор історичних наук, професор
Чернега Петро Макарович,
завідувач кафедри етнології Інституту історичної освіти
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

доктор історичних наук, професор
Капелюшний Валерій Петрович,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства
історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться „21” березня 2008 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.051.02 у Донецькому національному університеті за адресою: 83055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24, корпус II, ауд. 38.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького національного університету (83055, м. Донецьк, вул. Університетська, 24).

Автореферат розісланий „15” лютого 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Крапівін О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Широкий міжнародний досвід свідчить, що сильні профспілки є ознакою демократичності держави. Немає жодної країни розвинутої демократії, де б профспілки не відігравали своєї особливої ролі у стабілізації суспільства.

Після проголошення незалежності України профспілки відразу відчували зміну ситуації, умов для своєї діяльності: створювалася нова держава і зі зміною політичного курсу в економічне життя прийшли роздержавлення й приватизація, з'явилися такі негативні явища, як зупинення і розвал виробництва, погіршення умов праці, безробіття, постійні затримки виплат заробітної плати та соціальної допомоги, висока інфляція, зниження життєвого рівня населення.

Проте у вирішенні цих проблем важко переоцінити роль незалежних і дієздатних профспілок, які захищають права й свободи громадян у сфері трудових відносин. Ця роль профспілок набуває особливо важливого значення за умов становлення демократії та ринкової економіки в Україні. У зв'язку з цим дослідження діяльності профспілок є не лише актуальним, але й перспективним і дає можливість сучасним профспілкам уникнути помилок минулого.

Створення потужних впливових профспілок, здатних ефективно відстоювати інтереси працівників – невід'ємний атрибут цивілізованої держави. Саме професійні спілки є найактивнішою суспільною силою у боротьбі за достойну, вільну і соціально захищену працю, за повну й продуктивну зайнятість працездатних, достатній рівень соціального захисту, проти всіх форм дискримінації у праці та її оплаті. Зрештою, практично немає таких прав і свобод людини, за які не зобов'язані стояти горою профспілки.

У другій половині 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. суспільне життя України зазнало суттєвих змін як у політичній, так і в економічній сферах: було прийнято Конституцію України, в якій закріплювалося право громадян на участь у професійних спілках, продовжувала зростати заборгованість із заробітної плати, широко розгорнулася приватизація, яка призвела до переходу у приватний сектор економіки значної кількості найманих працівників. Відсутність продуманої та виваженої концепції структурної перебудови економіки призвела до непослідовності у прийнятті рішень законодавчою і виконавчою владою, зокрема, у питаннях цінової, інвестиційної політики, політики на ринку праці. Наслідком цього було поглиблення економічної кризи, згорання вітчизняного виробництва, скорочення кількості робочих місць.

Отже, масштабні зміни, що сталися у політичній і соціально-економічній сферах України у другій половині 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст., не могли не позначитися і на діяльності профспілкових об'єднань та організацій. Загальна економічна нестабільність в державі, недосконалість існуючого законодавства, нехтування ним з боку органів влади та роботодавців не сприяли ефективному виконанню профспілками своїх основних функцій та завдань, ускладнювали роботу профспілкових органів та організацій. Водночас зовнішні процеси –

глобалізація економіки, експансія транснаціональних компаній, наміри України вступити до Світової організації торгівлі, що поряд з позитивними змінами породжували і низку проблем, – спонукали профспілки до освоєння нових форм роботи і міжнародного досвіду захисту національного виробництва, внутрішнього ринку, трудових прав працівників і гарантій діяльності профспілок.

Сповнені складної діалектики стосунки профспілок з державою, політичними партіями, роботодавцями, взаємні контакти і спільні дії, пошук соціального консенсусу – ці та інші проблеми вимагають прискіпливого, неупередженого аналізу та кваліфікованого, об'єктивного висвітлення.

Актуальність обраної теми пояснюється також організаційними, структурними, кількісними змінами профспілок у другій половині 90-х років ХХ – початку ХХІ ст., необхідністю наукового вивчення їх стратегії і тактики за умов приватизації, багатоукладності економіки, багатопартійності на політичній арені, соціальної напруги, безробіття тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах комплексної теми кафедри історії України Донецького національного університету “Актуальні проблеми історії України: регіональні аспекти” (Г–05/18; № державної реєстрації 0105U004466). Обраний дисертантом напрям дослідження органічно доповнює наукову тему “Соціальна держава: історичний досвід та реалії України”, яка розробляється в Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України (протокол №5 вченої ради від 13.02.2003).

Об'єктом дослідження є Федерація профспілок України (ФПУ), її членські організації, оскільки серед усіх існуючих в Україні професійних організацій, саме воно було найпотужнішим та найвпливовішим громадським об'єднанням, носієм профспілкового досвіду та традицій.

Предметом вивчення є основні напрями, форми та методи діяльності Федерації профспілок України, її членських організацій.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1997–2002 рр. Початок періоду пов'язаний з III з'їздом Федерації профспілок України, на якому відповідно до нових економічних, соціальних і політичних умов, що склалися в Україні, була визначена власна політика профспілкових організацій у соціальній, економічній, суспільній і духовній сферах держави, стратегія і тактика дій ФПУ на майбутні п'ять років. Кінцева дата обумовлена IV з'їздом Федерації профспілок України, на якому були підведені підсумки роботи, проаналізовані основні досягнення та прорахунки у діяльності профспілкових організацій. Отже, обраний для дослідження період дозволяє проаналізувати трансформацію українських профспілок відповідно до суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень у державі.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні пріоритетних напрямів діяльності профспілок України, їх форм та методів роботи, місця і ролі профспілкового руху в суспільно-політичному та соціально-економічному житті держави упродовж 1997 – 2002 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких **наукових завдань**:

- з'ясувати ступінь наукової розробленості проблеми, визначити особливості джерельної бази та охарактеризувати історико-методологічні засади та методи дослідження;
- визначити місце і роль профспілок у суспільно-політичному житті України упродовж 1997–2002 рр.;
- простежити зміни стратегії і тактики профспілок України відповідно до політичної та соціально-економічної ситуації у нашій країні;
- розкрити участь профспілок у створенні правових основ своєї діяльності;
- дати аналіз політичній діяльності профспілкових організацій в Україні;
- виявити і узагальнити форми та методи роботи профспілок України, спрямовані на захист соціально-економічних прав найманих працівників;
- розглянути основні тенденції розвитку профспілкового руху в Україні, його організаційні, структурні та кількісні зміни;
- визначити вплив профспілок на створення системи соціального партнерства в Україні;
- дати характеристику взаємовідносинам профспілок з державою та роботодавцями;
- проаналізувати вплив профспілок на економічну політику держави;
- дослідити вплив профспілок на підвищення рівня соціальної захищеності людей найманої праці та членів їх сімей;
- охарактеризувати позицію профспілок щодо глобалізаційних процесів в Україні;
- надати практичні рекомендації профспілковим організаціям щодо покращення їх роботи та підвищення рівня довіри до них з боку працівників.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що вона є однією з перших спроб комплексного наукового дослідження діяльності професійних спілок упродовж 1997–2002 рр. Вона також зумовлюється:

- залученням і аналізом широкого кола літератури та джерел, зокрема, великої кількості документів профспілкових організацій, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу;
- новизною підходів до розв'язання наукової проблеми, що виявляється в історичному аналізі політичних, економічних і соціальних чинників, які обумовили коригування стратегії та тактики дій профспілок упродовж 1997–2002 рр., конкретизацію їхніх функцій, удосконалення форм та методів роботи;
- авторською оцінкою ролі та значення профспілкового руху упродовж 1997–2002 рр.

Окрім того, нами зібрано, опрацьовано та подано у вигляді додатків до основного тексту дисертації інформацію, матеріали статистичних даних, що унаочнюють виклад конкретного матеріалу і дають змогу краще уявити загальний перебіг подій, про які йдеться у дисертаційному дослідженні.

Вперше детально проаналізовано такі напрями діяльності профспілок, як: коригування стратегії і тактики діяльності профспілок; організаційна будова та фінансова основа діяльності профспілок та їх об'єднань; вплив профспілок на створення системи соціального партнерства в Україні; участь профспілок у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів); відстоювання профспілками прав та інтересів працівників при реформуванні власності; вплив профспілок на прийняття соціальних законопроектів Верховною Радою України; позиція профспілок щодо глобалізаційних процесів в Україні; роль профспілок у сфері пенсійного забезпечення працівників; соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; роль профспілок у сфері охорони праці.

Проведене дослідження дає можливість:

- об'єктивно оцінити стан профспілкового руху в Україні упродовж 1997–2002 рр.;
- визначити найбільш суттєві проблеми профспілок у другій половині 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.;
- з'ясувати роль і значення профспілкового руху у суспільно-політичному та соціально-економічному житті держави.

Залучення значного масиву оригінальних джерел, ознайомлення з новітніми здобутками вітчизняної історіографії дозволило вийти на авторські теоретичні міркування, узагальнення, сформулювати аргументовані висновки.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Висновки, отримані у ході теоретичного дослідження дають цілісне уявлення про розвиток та основні напрями діяльності українських профспілок упродовж 1997-2002 рр. Вони мають важливе значення для подальшої розробки проблем сучасного профспілкового руху в Україні, його стратегії і тактики, у повсякденній роботі профспілкових працівників, а також для написання історії галузевих та регіональних професійних об'єднань. Матеріали дисертації можуть допомогти профспілкам уникнути помилок і правильно визначити пріоритети своєї діяльності у майбутньому, зосередити свою увагу на найбільш важливих питаннях соціально-економічного захисту працівників.

Основні положення дослідження, його багатий фактичний матеріал і висновки можуть бути використані при підготовці колективних та монографічних праць з української історії, історії держави та права України, політології, при розробці та читанні загальних і спеціальних лекційних курсів для студентів вищих навчальних закладів освіти. Результати роботи можуть

бути використані як матеріал для подальшого наукового вивчення даної проблематики.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи, її результати та висновки були викладені автором і обговорювалися на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та профспілкового руху Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України м. Києва, кафедри історії України Донецького національного університету, в авторських лекційних курсах “Теорія та політика профспілкового руху”, “Теорія, історія та практика профспілкового руху в Україні”, “Глобалізація економіки та профспілки”, “Профспілки у громадянському суспільстві” для студентів економічного, юридичного факультету та факультету соціального управління названого вузу, доповідалися й обговорювалися на міжнародних, національних і внутрішньовузівських наукових та науково-практичних конференціях: Національній науково-практичній конференції “Сучасний профспілковий рух в Україні та проблеми його консолідації” (Київ, жовтень 2000 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Дії соціальних партнерів щодо адаптації економіки України до членства в СОТ та упередження негативних соціальних наслідків” (Київ, листопад 2003 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 100-річчю профспілкового руху Білорусі (Мінськ, квітень 2004 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі” (Бердянськ, травень-червень 2007 р.) та ін.

Особистий внесок здобувача. Основні положення й висновки дослідження викладено у 33 публікаціях автора загальним обсягом 43 друк. арк., у тому числі у 1 монографії, 1 книзі, 20 статтях у фахових виданнях ВАК України, навчально-методичних виданнях та статтях і матеріалах виступів в інших наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою та науковими завданнями дослідження, логікою викладу її основних положень. Вона складається з переліку умовних скорочень, вступу, п’яти розділів (20 підрозділів), висновків, посилань, списку джерел і літератури (43 с.; 471 назва) та додатків (8 с.; 4 назв). Загальний обсяг дисертації становить 476 сторінок, з них 366 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, формулюються мета, завдання, об’єкт і предмет дослідження, хронологічні та географічні межі, характеризується наукова новизна одержаних результатів праці, розкривається її зв’язок з науковими програмами, формулюються положення, що виносяться на захист, визначається практичне значення дисертації, наводяться дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі – “Історіографія, джерельна база та методологія дослідження” – опрацьовано наукову літературу з проблеми діяльності професійних спілок в Україні, проаналізовано джерельну базу наукового пошуку, визначено методологію дослідження.

Проблема ролі та місця профспілок, їх участі в соціально-економічному та суспільно-політичному житті держави, попри значну кількість *літератури* про профспілки, залишається малодослідженою. Відсутні скільки-небудь серйозні монографічні праці де б профспілкові проблеми комплексно висвітлювались. На нашу думку, це пов’язано зі складнощами процесів трансформації профспілкового руху в Україні. Основний обсяг дослідної роботи припадає на частку конкретних проблем, пов’язаних з виконанням профспілками їхніх функцій: соціальне партнерство, соціальний захист, колективно-договірний процес, охорона праці, організаційно-масова діяльність та ін. Це зумовлює водночас і велику складність предмету дослідження, і його наукову актуальність та значущість.

Серед історичних праць, присвячених проблемам сучасного профспілкового руху в Україні, автор виділив три групи.

До першої групи належать наукові доробки, в яких дано загальну характеристику стану сучасного профспілкового руху в Україні. Так, оригінальною за задумом та тематикою стала книга колективу авторів за редакцією Ю. Вишневського “Роль профспілок в Україні удавана і справжня”¹. У ній проаналізовано роль сучасних профспілок в Україні порівняно з профспілковими об’єднаннями країн Заходу і колишнім СРСР. Розглянуто функції профспілок на різних рівнях: виробничої ланки, підприємства, населеного пункту, регіону, галузі, країни у цілому. У дослідженні використано вітчизняні та закордонні наукові розвідки, чимало архівних матеріалів, результати соціологічних досліджень, повідомлення засобів масової інформації, власні відомості дослідників. Авторам притаманне досить критичне ставлення як до кожної з українських профспілок, так і до їхніх партнерів чи опонентів серед політичних сил і структур влади. У даному дослідженні переконливо аргументується необхідність дотримання соціального партнерства як єдиної альтернативи взаємній ворожнечі різних суспільних верств. На думку дисертанта, ця точка зору дослідників у будь-якому разі заслуговує на врахування і органами державної влади, і політичними партіями, і самими профспілками. Але не з усіма твердженнями і висновками, яких дійшли автори, можна погодитися. Наприклад, ми не можемо погодитися з поглядами науковців, що керівництво Федерації профспілок України не змогло виробити програми дій, яка б відповідала докорінним інтересам рядових членів профспілок. Суперечливим, на нашу думку, є також висновок дослідників, що впливовість традиційних профспілок того самого порядку, що й у альтернативних. Разом з тим, ця книга є першим ґрунтовним дослідженням такого роду, підготовленим на гідному професійному рівні.

Помітною подією став вихід фундаментального видання “Нариси історії професійних спілок України”, один з розділів якого присвячено аналізу сучасної історії профспілок². У ньому дається змістовна характеристика стану та розвитку профспілкових організацій з часу їх відмови від доктрини “школи комунізму” та подано детальний аналіз майже всіх головних аспектів їхньої діяльності на сучасному етапі.

На шляху переходу до ринку з усією гостротою постали питання про місце і роль професійних спілок у політичній системі незалежної Української держави. У цьому контексті заслуговує на увагу монографія О. Стояна, присвячена одному з найважливіших напрямів діяльності профспілок – боротьбі проти незабезпечення державою конституційного права людини – своєчасного одержання заробітної плати³.

Помітною подією у наукових колах став вихід у світ монографії В. Цвиха “Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика”⁴. В ній досліджується місце і роль профспілок у громадянському суспільстві як одного із провідних його інститутів на прикладі профспілок Заходу та України. Тому, на жаль, у праці мало уваги приділяється саме українським профспілкам, їх діяльності за сучасних умов. До того ж, дослідження має філософсько-політологічну спрямованість, адже в ньому розкриваються основні методологічні та теоретичні засади наукового осмислення громадянського суспільства та його інститутів, зокрема профспілок. Безперечною заслугою автора є те, що він проаналізував причини кризи сучасного профспілкового руху, модернізацію профспілок за умов глобалізації, розкрив засади функціонування, основні напрями та особливості захисної функції сучасних профспілок, участь у системі соціального партнерства.

Другу групу літератури становлять монографії і статті, в яких висвітлюються ті чи інші аспекти діяльності профспілок України.

Про визначення нової соціальної ролі профспілок і пошук оптимальної для них моделі організаційних структур йдеться в окремих публікаціях М. Головка, М. Дубровського, Л. Чернявського, Є. Кравця, М. Непомнящого⁵.

¹ Вишневецький Ю., Міщенко О., Півнев Є. та ін. Роль профспілок в Україні удавана і справжня. – К., 1997.

² Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України; Гол. ред. О.М. Стоян; кер. авт. кол. О.П.Реєнт. – К., 2002.

³ Стоян О.М. Наш гіркий мед. – К., 1997.

⁴ Цвих В. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К., 2002.

⁵ Головка М.Л. Проблеми сучасного профспілкового руху в Україні // Український історичний журнал. – 1996. – №3. – С. 81–90; Дубровський М.Л., Чернявський Л.С. Моделі профспілкової діяльності і типи профрухів: історія і сучасність // Профспілки України. – 1998. – №3. – С. 2–32.; Дубровський М., Андрющенко А. Система і трансформація: програмне забезпечення розвитку сучасного профспілкового руху в Україні // Профспілки України. – 2002. – №5. – С. 25–28; Непомнящий М.В. Організаційна будова, система управління та координації дій профспілок за сучасних умов // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 109–111 та ін.

Так, М. Головка одним з перших зробив спробу дати класифікацію сучасних профспілкових об'єднань в Україні, а також окреслив коло основних проблем, з якими зіткнулися профспілки за умов незалежності України. У статті М. Дубровського дається порівняльний аналіз стану сучасного профспілкового руху в країнах східного блоку, і на тлі загальних умов розвитку профспілкового руху характеризуються профспілкові об'єднання України. Є. Кравець у своїй праці зупинився на проблемах профспілкового руху за нових політичних та економічних умов, реформування в профспілках, особливостях організаційної роботи, фінансової політики і питаннях організаційного зміцнення профспілок.

Проблемою функціонування профспілок у період утвердження незалежності України займався перший заступник Голови Федерації профспілок України Г. Осовий⁶. У його статтях розглядається стан профспілкового руху в Україні у 90-х – на початку 2000-х років та визначаються основні пріоритетні напрями діяльності профспілок, шляхи їх консолідації. Аналізуються питання профспілкового будівництва як у світі, так і в Україні. Вивчаються перспективи розвитку профспілок у контексті змін, які відбуваються у сфері праці під впливом глобалізації, а також ринкових перетворень.

Деякі аспекти діяльності сучасних профспілок висвітлюються у дослідженнях М. Зими, В. Кулика, К. Двірної, В. Докашенка, Н. Бута та ін.⁷ У них уперше в Україні здійснена спроба у систематизованій формі схематично сформулювати нові концептуальні підходи до профспілок як “реальної сили суспільства”, які включають з'ясування їх соціальної ролі і місця в системі політичної організації суспільства, характеру взаємовідносин профспілок з державою, принципів організаційної побудови профспілок, функцій профспілок як організації, форм профспілкової роботи, методів їх діяльності, кадрів профспілкового руху, профспілкової преси та видавничої діяльності.

Безпосередньо аналіз практики захисту профспілками соціально-економічних і трудових прав найманих працівників здійснюється у наукових публікаціях Г. Голєусової, Ю. Головка,

⁶ Осовий Г.В. Актуальні проблеми діяльності профспілок та соціального захисту населення України // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 119–122; Осовий Г.В. Профспілковий рух в Україні: нова соціальна роль, стан та перспективи розвитку. – К., 2001; Осовий Г.В. Тенденції розвитку профспілкового руху в Україні на сучасному етапі // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2002. – №5. – С. 8–18; Осовий Г.В. Роль профспілок у розбудові громадянського суспільства в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2003. – №2. – С. 149–155; Осовий Г.В. Майбутнє профспілок залежить не тільки від їх волевиявлення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2006. – №1. – С. 5–17 та ін.

⁷ Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. – К., 1996.; Зима М.П. Відродження ролі і завдань профспілок України як організації захисту інтересів людини праці // Профспілки України. – 1999. – №5–6. – С. 9; Кулик В. Профспілковий рух України: проблеми та перспективи // Нова політика. – 1996. – №6. – С. 15–24; Двірніа К.П., Шумський М.В. Політична діяльність профспілок в Україні: питання теорії та практики // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2002. – №5. – С. 66–76; Докашенко В.М. Профспілки України на початковій стадії багатопартійності // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі: Зб. наук. та наук.-метод. праць. – Горлівка, 1998. – Вип. 4. – Т.1. – С. 317–322 та ін.

Г. Гончарової, В. Максимчука, І. Новака, М. Плахотнікової та ін.⁸ У них піднімаються питання про участь профспілок у захисті заробітної плати, зайнятості, пенсійного забезпечення, а також прав працівників при банкрутстві й приватизації підприємств, правовому регулюванні трудових відносин, забезпеченні охорони праці і здоров'я найманих працівників, виробничого та навколишнього середовища тощо.

Серед численних публікацій вигідно вирізняються ті, в яких автори намагаються проаналізувати сутність соціального партнерства. Зокрема, участь профспілок у соціальному партнерстві стала предметом дослідження таких вчених, як М. Дубровський, І. Дубровський, А. Андрущенко, В. Жуков, Г. Осовий, А. Садовенко, С. Українець, О. Стоян, І. Новак та ін.⁹ У працях зазначених авторів аналізуються об'єктивні передумови і суб'єктивні фактори становлення соціального партнерства, участь профспілок у формуванні його сторін і цільових функцій, виробленні ідеології і правової бази соціального партнерства, становленні органів і механізмів соціального партнерства, системи вирішення колективних трудових конфліктів, визначенні рівнів і критеріїв ефективності соціального партнерства. Названі вчені відзначають позитивний вплив соціального партнерства на трудові відносини, розвиток творчого ставлення до праці, вироблення і здійснення

⁸ Голеусова Г.З. Система соціального забезпечення: Роль профспілок // Профспілки України. – 1996. – №3–4. – С. 2–21; Голеусова Г.З. Профспілки та соціальна політика // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького: Матер. міжнар. наук. конф. 15–16 груд. 1998 р. – К., 1998. – С. 189–193; Головка Ю.М. Роль профспілок у вирішенні проблем зайнятості населення України // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 51–53; Гончарова Г. Плюралізм профспілок і трудові відносини: Вирішення питань на практиці // Право України. – 1999. – №10. – С. 30–33; Максимчук В.С. Роль профспілок у сфері пенсійного забезпечення // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 102–106; Новак І.М. Профспілки і реструктуризація: Дії профспілки в умовах реструктуризації підприємств // Профспілки України. – 1998. – №4. – С. 18–44; Плахотнікова М.В. Профспілки і організація оплати праці в перехідній економіці України // Профспілки України. – 2001. – №3. – С. 32–37 та ін.

⁹ Дубровський М. Жуков В. Структура, зміст процесу соціального партнерства // Профспілки України. – 1995. – №1–2. – С. 9–15; Дубровський І.М. Роль та завдання профспілок в оптимізації соціального партнерства // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 66–68; Андрущенко А.І., Дубровський І.М. Система соціального партнерства як інститут регулювання трудових відносин в Україні. – Харків, 2004; Жуков В.І. “Золота середина” на терезах соціальної рівноваги. Історія розвитку соціального партнерства, соціально-економічні та політичні фактори його формування в умовах ринкових відносин // Профспілки України. – 1999. – №2. – С. 2–25; Осовий Г.В. Стан та перспективи розвитку соціального партнерства в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2002. – №1. – С. 7–17; Осовий Г.В. Тривале протистояння. Стан та перспектива соціального партнерства в Україні // Профспілки України. – 2002. – №1. – С. 5–12; Осовий Г.В. Колективні договори та угоди – основна форма захисту соціально-економічних інтересів працівників. – К., 2002; Осовий Г.В. Ефективність роботи профспілок щодо забезпечення укладання й виконання угод та колективних договорів // Профспілки України. – 2003. – № 3. – С. 9–11; Садовенко А.П., Маслоva Н.П. Трипартизм включає популізм // Профспілки України. – 1997. – №1. – С. 41–46; Садовенко А.П. Соціальне партнерство: правове забезпечення // Профспілки України. – 1999. – №1. – С. 2–17; Українець С.Я. Соціально-трудові відносини в Україні: зміст і розвиток // Україна: аспекти праці. – 1999. – №1. – С. 35–41; Стоян О.М. Профспілки у колдоговірній кампанії // Профспілки України. – 1999. – №1. – С. 18–25; Новак І.М. Розвиток соціального партнерства та завдання профспілок у сфері договірної регулювання трудових відносин на ринку праці // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 111–115 та ін.

соціальної політики, врегулювання трудових конфліктів, ведення колективних переговорів і укладення колективних договорів.

Серед узагальнюючих праць, які присвячені проблемам соціального партнерства в Україні, слід виділити навчальний посібник “Соціально-трудова відносина: питання теорії та практики в Україні”¹⁰. У ньому висвітлено теоретичні й практичні питання формування та регулювання соціально-трудова відносин, розкрито роль держави, профспілок і роботодавців у соціальному діалозі, їх вплив на вдосконалення відносин у сфері праці. Значна увага приділяється колективно-договірному регулюванню соціально-трудова відносин та механізму вирішення трудових спорів, зарубіжному досвіду оптимізації відносин між працею і капіталом.

У межах тематики соціального партнерства великого значення в дослідженнях вітчизняних авторів надавалося колективно-договірному регулюванню соціально-трудова відносин. Йдеться про визначення профспілками змісту колективних договорів і угод, аналіз об’єктивних та суб’єктивних чинників, що їх обумовлюють, умови розширення змісту і рамок колективних договорів і угод, місце та роль колективних договорів і угод у системі соціального партнерства. Цим аспектам присвячені праці В.І. Жукова, А.М. Колота та ін.¹¹

Отже, за останні роки в історичній літературі з’явилися праці, в яких розкривається сутність соціального партнерства, аналізуються умови, необхідні для його розвитку. На жаль, залишається не розробленим теоретичне підґрунтя цього явища.

Особливе місце в історіографії сучасного розвитку профспілкового руху в Україні займає аналітичний звіт за результатами фокус-групового дослідження “Участь профспілок у політичному житті України”, проведеного Українським незалежним центром політичних досліджень¹². Результати цього дослідження дають можливість у цілому визначити місце профспілкового руху в політичному житті України та особливості його законодавчого забезпечення, з’ясувати причини, які спонукали профспілки активно займатися політичною діяльністю і надати оцінку створенню профспілковими організаціями власної політичної партії.

Для побудови адекватної для України концепції місця та ролі профспілок у суспільстві особливе значення буде мати ознайомлення з історією становлення, одержавлення і відродження незалежного профспілкового руху в Україні, адже знання національної специфіки профспілкового руху є неодмінною передумовою ефективної діяльності профспілок на сучасному етапі. У цьому

¹⁰ Осовий Г.В., Жуков В.І., Руденко В.М., Семенихін В.О. Соціально-трудова відносина: питання теорії та практики в Україні. – К., 2005.

¹¹ Жуков В.І., Осовий Г.В., Привалов Ю.О. Проблеми колективно-договірному регулюванню трудових відносин в Україні. – К., 1999; Жуков В.І. Наймані працівники та їх професійні спілки як суб’єкти соціального партнерства // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 83–91; Колот А.М. Теоретичні й прикладні аспекти становлення і розвитку сторін соціально-трудова відносин та їх представницьких органів // Україна: аспекти праці. – 2002. – №2. – С. 14–25 та ін.

¹² Участь профспілок у політичному житті України. – К., 2002.

відчутну допомогу можуть надати фундаментальні наукові дослідження і публікації Б. Андрусишина, Р. Береста, В. Докашенка, М. Зими, О. Мовчан, О. Реєнта, А. Русначенка, П. Чернеги, В. Капелюшного та ін.¹³.

Останнім часом з'явилося кілька змістовних праць з теорії й методології історії та сучасної діяльності регіонального профспілкового руху. Насамперед слід виділити “Очерки истории профсоюзов Харьковщины”, які перервали тривалу паузу у вивченні досвіду діяльності профспілок промислових областей¹⁴. Під час дослідження діяльності регіональних профспілкових організацій може стати в нагоді видання “Социальный щит. Профсоюзы Донбасса”, яке було підготовлене вченими, журналістами, фахівцями, досвідченими профспілковими діячами¹⁵. Ця книга – своєрідний літопис 80-річної історії одного з найбільших регіональних профспілкових об'єднань. Особливо цікавим є розділ, присвячений сучасній стратегії та тактиці Донецької обласної ради профспілок, проблемам та шляхам їхньої реалізації, механізмам досягнення поставлених цілей. Цінність цього видання полягає також у його історизмі та свідоцтвах безпосередніх учасників подій, що дало можливість досліднику сформулювати власну точку зору та зробити неупереджені висновки. Аналізу історії та сучасного розвитку Федерації профспілок Хмельницької області присвячена стаття Г.П. Харковського¹⁶.

Третю групу літератури складають матеріали наукових конференцій. Серед них помітним явищем у вивченні даної проблеми став вихід ювілейного збірника матеріалів наукової конференції “90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні”¹⁷, яка проходила в Києві 24 листопада 1995 р. На цій конференції були представлені дослідження понад

¹³ Андрусишин Б.А. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів в революції і визвольних змагань в 1917–1920 рр. – К., 1995 та ін.; Берест Р.Я. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1937 рр.). – Дрогобич, 1995 та ін.; Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х–80-х років. – Донецьк, 1999; Зима М.П. Наша біографія: на перехресті ХХ ст. // Профспілки України. – 1994. – №3–4. – С. 21–27 та ін.; Реєнт О.П., Андрусишин В.І., Мовчан О.М. Як приборкували профспілки (міжпартійна боротьба у профрусі України 1917–1922 рр.) // Профспілки України. – 1995. – №5–6. – С. 20–27; Реєнт О.П. Пролетаріат України: портрет на фоні епохи // Віче. – 1995. – №6. – С. 136–145; Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. – К., 1995; Чернега П.М. Профспілки України в тоталітарній суспільно-політичній системі СРСР у період Другої світової війни // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 181–187; Чернега П.М. Виконання профспілками державних функцій соціального страхування і забезпечення санаторно-профілактичного та медичного обслуговування трудящих України // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2003. – №2. – С. 188–202; Капелюшний В.П. Профспілки і українське державотворення в 1917–1921 рр.: історичний досвід та сучасний стан дослідження // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2000. – №3. – С. 94–98 та ін.

¹⁴ Очерки истории профсоюзов Харьковщины. – Харьков, 1999.

¹⁵ Социальный щит. Профсоюзы Донбасса: этапы пройденного – путь в будущее. – Донецк, 2000.

¹⁶ Харковський Г.П. Федерація профспілок Хмельницької області: історія, сучасність, майбутнє // Профспілки України. – 2001. – №4. – С. 51–55.

¹⁷ 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матеріали наук. конф. “Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності”, присвяч. 90-річчю виникнення масового профспілк. руху в Україні / Федерація профспілок України. Акад. праці і соц. відносин ФПУ. – К., 1996.

50 авторів. Їх тематика охоплювала не тільки 90-літній історичний проміжок, а й значну гаму специфічних аспектів діяльності профспілок.

Вагомим внеском у вивчення практики та перспектив діяльності профспілкових організацій України став збірник матеріалів Національної науково-практичної конференції “Сучасний профспілковий рух в Україні та проблеми його консолідації”, яка проходила у Києві в Академії праці і соціальних відносин¹⁸. У ньому вміщено матеріали, в яких порушуються найактуальніші проблеми профспілкового руху, а саме: консолідація профспілок за сучасних умов; функції, форми та методи їх діяльності; місце і роль профспілок у системі соціального партнерства; правові засади функціонування профспілок; головні тенденції розвитку міжнародного профспілкового руху та його зв’язок з профспілковим рухом в Україні.

Надзвичайно актуальній проблемі – упередженню негативних соціальних наслідків під час вступу України до СОТ була присвячена міжнародна науково-практична конференція, яка відбулась у листопаді 2003 р. у Києві¹⁹. У ході конференції були розглянуті проблеми глобалізації економічних відносин та її соціальні наслідки для України; вплив вступу України до СОТ на зайнятість населення та проблеми соціально-економічної захищеності ринку праці; підвищення конкурентоспроможності робочої сили за умов глобалізації. Слід зазначити, що матеріали цієї конференції містять багато фактичного матеріалу відносно позиції профспілок України щодо вступу до СОТ, соціальних наслідків глобалізації.

Заслугове на увагу збірник матеріалів науково-практичної конференції, яка проходила в Харкові у листопаді 2003 р. і була присвячена стану та проблемам колективно-договірної практики за сучасних умов розвитку українського суспільства²⁰. Матеріали цієї конференції дають уявлення про діяльність та досвід профспілок Харківщини у сфері колдоговірної роботи.

Таким чином, аналіз опублікованої літератури, в якій розглядаються проблеми сучасного профспілкового руху в Україні, дозволяє зробити висновок про відсутність ґрунтовних досліджень щодо діяльності найбільш масової та впливової профспілкової організації. У жодному разі не применшуючи роль та значущість досліджень вищеназваних авторів, можна говорити лише про перші намагання наукового обґрунтування проблеми, що й спонукало автора обрати для дисертаційного дослідження саме цю тему.

¹⁸ Сучасний профспілковий рух в Україні та проблеми його консолідації/ Зб. наук. ст. – К., 2000.

¹⁹ Дії соціальних партнерів щодо адаптації економіки України до членства в СОТ та упередження негативних наслідків. Міжнародна науково-практична конференція // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2004. – №1.

²⁰ Колдоговорная практика на Харьковщине: ее состояние и научное осмысление / Материалы научно-практической конференции. – Харьков, 2004.

Відповідно до мети і завдань дослідження добиралися та аналізувалися *джерельні матеріали*, які можна класифікувати за їх походженням. На нашу думку, вони можуть бути поділені на п'ять умовних груп:

- документи державних органів влади та управління;
- документи професійних спілок;
- матеріали офіційної статистики та результати соціологічних досліджень;
- виступи Президента України, лідерів держави, профспілок під час з'їздів, конгресів, пленумів, урочистих зборів та інших заходів, пов'язаних з діяльністю профспілок;
- періодичні видання.

Така класифікація джерельної бази видається нам цілком логічною і виправданою, оскільки максимально враховує характер документообігу, об'єкт та предмет дослідження. До того ж, класифікація за принципом походження джерел дозволяє надати їм об'єктивну змістовну оцінку, що, на нашу думку, також впливає на об'єктивність дослідження. Для цього розглянемо кожен групу окремо, встановлюючи їх значимість для даного дослідження.

Першу групу джерел складають законодавчі акти, документи та матеріали вищих органів державної влади, серед яких: закони та постанови, ухвалені та затверджені Верховною Радою України, Урядом України, Президентом. Серед них: 3 проекти Конституції України, Декларація про Державний суверенітет України, Конституція УРСР 1978 року, Конституція України 1996 року, Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, Постанови Верховної Ради України, Постанови Кабінету Міністрів України, Конвенції Міжнародної організації праці. Ці джерела дають змогу проаналізувати наміри держави відносно профспілок. Вони містять також підсумок взаємодій профспілок та керівництва держави у законотворчому процесі та визначають правові засади функціонування профспілок.

Другу групу становлять документи Федерації профспілок України, її членських організацій. В роботі проаналізовано три Програми Федерації профспілок України, три Статути Федерації профспілок України, статuti членських організацій. Ці документи – підсумок теоретичної діяльності Федерації профспілок України, тому що прийняття Програми та Статуту створило основу для подальшої практичної діяльності цієї громадської організації. Цінність цих документів полягає не тільки в тому, що вони дозволяють ретельно вивчити цілі, стратегію та методи діяльності профспілкових організацій, а й простежити вплив останніх на розвиток історичних подій в країні, у тому числі соціально-економічних та політичних.

Найважливіше місце у масиві джерел щодо досліджуваної теми займають постанови, резолюції конгресів ФПУ та Ради ФПУ; документи, постанови засідань Президії ФПУ, матеріали пленумів регіональних та галузевих профспілкових організацій; листи, заяви, звернення керівництва ФПУ України та її членських організацій, в яких відображена реалізація Програми, постанов і

резолуцій з'їзду, засідань Ради, визначена позиція Федерації профспілок у суспільно-політичних і організаційних питаннях діяльності профспілок у поточній соціально-економічній ситуації. Документи Президії ФП України дають можливість розглянути, які проекти законів чи пропозицій вносилися профспілками до органів законодавчої та виконавчої влади, які рішення були прийняті.

Змістовними та важливими для нашого дослідження виявилися інформаційні повідомлення прес-служби Федерації профспілок України. В них висвітлюються найрізноманітніші питання профспілкового життя – рішення конгресів, президії Федерації профспілок України, профспілкові акції, хід переговорного процесу з питань укладення тарифних угод; матеріали засідань “круглих столів”, роботи семінарів, міжнародних конференцій та інші численні заходи, а також найважливіші події у житті членських організацій Федерації профспілок – пленуми, засідання виборних органів галузевих профспілок і регіональних профоб'єднань, первинних організацій та ін.

Корисними для дослідника стали різноманітні збірники інформаційно-методичних матеріалів, в яких висвітлюються повсякденні аспекти роботи профспілок, рекомендації для використання їх у практичній роботі.

Третя група – це матеріали офіційної статистики Державного комітету статистики України, результати соціологічних досліджень, які проводились Інститутом економіки промисловості Національної академії України і Федерацією профспілок України, Інститутом соціології Національної академії наук України. Критичне використання цих джерел дозволяє більш об'єктивно та глибоко проаналізувати місце та роль профспілок, їх вплив у суспільстві.

Аналіз результатів соціологічних досліджень дозволив нам визначитись у дискусійних питаннях, зокрема, у проблемі причин та ефективності використання страйкового методу боротьби, рівня довіри населення до профспілок, необхідності участі профспілок у політиці та ін.

Окрему невелику, але надзвичайно важливу джерельну групу, становить четверта група джерел, в якій об'єднано виступи Президента України, лідерів держави, профспілок під час з'їздів, конгресів, пленумів, урочистих зборів та інших заходів, пов'язаних з діяльністю профспілок. Їх аналіз дав змогу автору ознайомитися з поглядами керівництва профспілок та держави щодо їх бачення ролі і місця профспілок у суспільстві, а також перспектив подальшого розвитку.

Репрезентативною та органічною частиною джерельної бази з вказаної проблеми є періодичні видання, які становлять п'яту групу джерел. Газети становлять особливу цінність на етапі вивчення, стадії обговорення різних проблем профспілкового життя. Зважаючи на те, що значна кількість думок та пропозицій, насамперед профспілкових діячів, висловлювалась у ході їх інтерв'ю засобам масової інформації й не набувала характеру офіційних публікацій, важливого значення набувають опубліковані в газетах інтерв'ю, прес-конференції, коментарі тощо. З цих джерел також можна отримати інформацію про роботу регіональних і галузевих профспілок, первинних організацій, внутрішнє життя і вирішення профспілками назрілих питань.

Під час роботи над дослідженням автор використав свої думки і враження від перебування на III та IV з'їздах Федерації профспілок України, матеріали власного інтерв'ю з профспілковими лідерами та рядовими членами профспілок.

Сучасний характер проблеми обумовив потребу використання інформаційних ресурсів Інтернету. Серед них найбільшу цінність для дослідника становить сайт Федерації профспілок України, де вміщена інформація щодо основних напрямків діяльності Федерації профспілок України, поточні документи, хроніка подій, сайт Державного комітету статистики України та ін.

Отже, викладене вище дає підстави стверджувати, що з досліджуваної проблеми існує досить репрезентативна джерельна база, яка дозволяє об'єктивно і достовірно розкрити зміст теми дисертації. Однак вона недостатньо залучена до наукового обігу, що визначає завдання, а в окремих випадках і наукову новизну дослідження. Аналіз та вивчення масиву джерел з історії сучасного профспілкового руху переконує, що у сукупності названі документи надають дослідникам важливу й корисну інформацію, допомагають простежити процеси розвитку профспілок у 1997-2002 рр.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є система наукових принципів та методів, які спираються на діалектику та спрямовані на об'єктивне висвітлення подій. Спираючись на діалектику, дисертант при вивченні розвитку профспілкового руху у 1997-2002 рр. намагалася проаналізувати досліджувані події та явища різнобічно та у системному розвитку. Такі підходи дозволили зрозуміти суперечливий характер розвитку державної системи за часів незалежності країни та визначити її внутрішні суперечності.

Основоположними принципами дослідження є принципи об'єктивності та історизму. Спираючись на принцип об'єктивності дослідження, ми намагались максимально позбутися щонайменшої упередженості, починаючи від аналізу документів, закінчуючи висновками та рекомендаціями. Опора на принцип історизму дала можливість автору повною мірою використати конкретно-історичний підхід до оцінки суспільно-політичних процесів, на послідовне викладення історико-політичного матеріалу, що, у свою чергу, дозволило проаналізувати не лише вже існуючі різноманітні концепції вчених з поставленої проблеми, а й на підставі аналізу явних історичних документів цієї масової громадської організації сформувати власне бачення процесу. Залучення до дослідження проблемно-хронологічного методу дозволило автору абстрагуватись від поточних подій і дати наскрізний аналіз 5-річної історії розвитку профспілкового руху в незалежній Україні.

У дисертаційній роботі використовуються цивілізаційний і формаційний підходи до аналізу суспільних подій. Перший враховує те загальне, що притаманне профспілкам усіх країн, приміром, їх функція соціального захисту найманих працівників. Другий – особливості, які зумовлені суспільним ладом даної країни. Сучасним профспілковим організаціям України довелося

працювати за умов утвердження незалежності держави, економічної і політичної суспільної кризи, переходу до нових форм власності та розповсюдження процесів глобалізації.

Для аналізу ролі і місця профспілок у суспільстві, їх впливу на соціально-економічну політику держави нами використано досить широкий набір методів дослідження, які, на нашу думку, могли найбільш повно сприяти реалізації поставленої мети та завдань. Із загальнонаукових методів у дисертації використовуються аналіз, синтез, методи формальної логіки. За допомогою аналізу матеріалу вдалося визначити найголовніші функції та напрями діяльності профспілкових організацій, визначити їх вплив на перебіг тих чи інших процесів. Синтез накопичення інформації дав можливість відтворити загальну картину діяльності українських профспілок у досліджуваній період. Особливе значення при вивченні проблеми мали спеціальні історичні методи дослідження: історико-порівняльний, історико-проблемний, історико-системний та метод історичного інтерв'ювання. Крім спеціально-історичних методів дослідження, у дисертації досить широко використовуються міждисциплінарні методи.

У глибокому пізнанні історичних процесів особливої ваги набуває використання статистично-аналітичного методу. Визначення динаміки, структури та результативності діяльності профспілок неможливе без використання кількісних показників, статистичних даних, які є необхідною умовою для досягнення об'єктивності при висвітленні цієї проблеми. А отримані результати – це важливий аргумент зроблених висновків.

Другий розділ дисертації – “Визначення профспілками місця і ролі у суспільно-політичному житті України” – присвячений аналізу місця та ролі профспілок у суспільно-політичному житті України у 1997–2002 рр., коригуванню їхньої стратегії і тактики роботи у зв'язку зі змінами, що відбувалися у соціально-економічній та політичній сферах нашої держави у другій пол. 90-х рр., участі профспілок у створенні правових основ для своєї діяльності, політичній діяльності профспілкових організацій, організаційній будові та фінансовій основі діяльності профспілок та їх об'єднань.

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. суспільне життя України зазнало суттєвих змін як у політичній, так і в економічній сферах: було прийнято Конституцію України, в якій закріплювалося право громадян на участь у професійних спілках, продовжувала зростати заборгованість із заробітної плати, широко розгорнулася приватизація, яка призвела до переходу у приватний сектор економіки значної кількості найманих працівників, глобалізація економіки вимагала від профспілок освоєння нових форм роботи у сфері захисту трудових прав працівників і гарантій діяльності профспілок. У дисертації стверджується, що за умов, коли соціальний захист в Україні не відповідав гарантованим Основним законом і стандартам, оплата праці та пенсійне забезпечення знаходилися на низькому рівні, мінімальна заробітна плата була нижчою за прожитковий мінімум, соціально не захищені сім'ї з дітьми, інваліди, напруженою була ситуація з

працевлаштуванням, профспілки були вимушені відповідно до цих складних економічних, соціальних і політичних умов визначити свою нову стратегію і тактику дій на майбутній період.

Тому у 1997 р. на III з'їзді було прийнято нову редакцію Програми профспілок, яка відкоригувала стратегію й тактику діяльності професійних спілок у нових суспільно-політичних та соціально-економічних умовах, внесено зміни до Статуту. У новій Програмі, як і у попередній, визначалися роль і місце профспілок у суспільстві, їх взаємовідносини із законодавчою, судовою і виконавчою владою, з підприємцями, політичними партіями, рухами, громадськими організаціями, іншими профспілками; визначалися відповідна стратегія і тактика, форми і методи роботи, політика у міжнародному профспілковому русі. Але на відміну від першої Програми, яка була зорієнтована на зміну місця профспілок у суспільстві, вироблення нової моделі їх діяльності, друга Програма задекларувала їх власну політику в соціальній, економічній, суспільній і духовній сферах демократичної України. В ній профспілки більш конкретно визначилися щодо своїх пріоритетних завдань у соціально-економічній сфері, визначили свою стратегію при здійсненні економічних реформ. Програму було доповнено розділами про взаємовідносини професійних спілок і суспільства, профспілок і роботодавців, виділено пріоритетні завдання профспілок.

У листопаді – грудні 2002 р. відбувся IV з'їзд Федерації профспілок України, на якому були визначені пріоритетні напрями розвитку Федерації профспілок України, затверджена Програма дій ФПУ на 2002–2007 рр.. Аналіз нової Програми дій ФПУ засвідчив, що в ній профспілки визначили свою стратегію і тактику дій щодо підвищення життєвого рівня населення, посилення захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів, духовних потреб членів профспілок і їхніх сімей, більш активного впливу профспілок на формування громадянського суспільства, зміцнення позицій ФПУ в міжнародному профспілковому русі, вдосконалення механізмів внутріспілкової роботи і взаємодії членських організацій. Крім того, в ній однозначно визначено, що Федерація профспілок України виступала за розбудову в Україні економічно сильного, соціально орієнтованого, політично зрілого, демократичного суспільства, в якому на першому плані буде людина з її різноманітними запитами і проблемами.

У дослідженні доведено, що Програми, які були прийняті III та IV з'їздами Федерації профспілок України, визначали політику профспілок у трудовій, соціальній, економічній і духовній сферах та у міжнародному профспілковому русі. Безперечно, вони відіграли свою позитивну роль у розвитку профспілкового руху в Україні. У процесі їх реалізації було конкретизовано функції профспілок у суспільстві, їх взаємовідносини із законодавчою та виконавчою владою, об'єднаннями роботодавців, політичними партіями, громадськими організаціями, іншими профспілками, вироблено стратегію й тактику, вдосконалено форми й методи роботи для досягнення поставлених цілей.

У дисертації акцентується увага на роботі галузевих та регіональних профспілок по визначенню власної стратегії й тактики щодо соціально-економічного захисту працівників.

На підставі проведеного аналізу дисертант стверджує, що у період 1997–2002 рр. профспілки України постійно коригували стратегію й тактику своєї діяльності відповідно до політичних та соціально-економічних змін, що відбувалися в державі. Її складовими частинами стало: визнання їх як організації захисту соціально-економічних інтересів найманих працівників; розвиток соціального партнерства; конструктивної та жорсткої опозиції структурам влади і роботодавцям; нове політичне самовизначення їх у суспільстві; співробітництво з політичними партіями, рухами, об'єднаннями та організаціями лише з конкретних питань соціально-економічного захисту інтересів людини праці або блокування з ними на період виборчих кампаній; визнання плюралізму у профспілковому русі України, пошук спільних форм роботи різних профспілкових об'єднань. На думку дослідника, той факт, що профспілки постійно коригували власну стратегію й тактику діяльності у відповідності до змін у країні, сприяло тому, що держава визнала їх повноважними представниками найманих працівників, головними захисниками їхніх соціально-економічних прав та інтересів.

Автор дійшла висновку, що упродовж досліджуваного періоду профспілки України, незважаючи на те, що були позбавлені права законодавчої ініціативи, зуміли через своїх “профспілкових” депутатів створити певну правову базу для своєї діяльності. Важливою подією для українських профспілок стало прийняття у 1999 р. Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, адже саме цей нормативно-правовий акт визначив роль, структуру, місце, співвідношення, призначення профспілок, які спільно з державою, партіями та іншими суспільними об'єднаннями утворювали політичну систему. Він став базовим законом, яким регулювалися права профспілок, і практично увібрав у себе найважливіші норми, встановлені іншими законами стосовно профспілок. Цим законом значно зросли позиції профспілок як повноважних представників і захисників трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників. Необхідно відзначити, що важливим було закріплення у цьому законі незалежності профспілок від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій. Безперечно, незалежність профспілок розширювала їх можливості впливати на соціальну політику. Так, відповідно до ст. 23 наведеного вище закону, профспілки, їх об'єднання брали участь у визначенні головних критеріїв життєвого рівня, прожиткового мінімуму, а також мінімальних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних виплат, політики ціноутворення, розробленні соціальних програм, спрямованих на створення умов, які забезпечують гідне життя людини та її соціальний захист. На нашу думку, деякі норми цього закону підвищували роль профспілок як соціального партнера. Окремими законами України регулювалися права профспілок: щодо їх діяльності у певних галузях економіки, зокрема, в транспортній, у сфері культури, в

релігійних організаціях тощо; у регулюванні деяких видів соціально-трудових відносин, зокрема, у сфері оплати та охорони праці, соціального страхування, визначення мінімальних соціальних стандартів тощо. Однак, незважаючи на розвинутість законодавчої бази діяльності профспілок упродовж досліджуваного періоду, вона була недосконалою і мала прогалини. Зокрема, не були визначені права профспілок на активну захисну діяльність під час приватизації підприємств, їх реструктуризації і банкрутства. Не було врегульоване питання спадковості заборгованості у випадку реструктуризації або приватизації підприємств. Не були також визначені механізми соціального партнерства, права, обов'язки та відповідальність сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань, оскільки Закон України “Про соціальне партнерство” так і не був прийнятий. Також законодавством 1990-х років була ускладнена легалізація та проведення страйків. Дискусійним залишалось питання позбавлення профспілок права законодавчої ініціативи. Крім того, протягом 90-х років було прийнято також кілька нормативно-правових актів, що обмежили вплив профспілок на формування соціально-трудових відносин. Спочатку профспілки були позбавлені права законодавчої ініціативи, яким вони користувалися до 1991 р. Пізніше профспілки втратили право контролю за виконанням трудового законодавства, далі – функції контролю за станом охорони праці та безпеки виробництва, управління засобами соціального страхування. Крім того, чинне на той час законодавство, яким регламентувались права профспілок, або не завжди спрацьовувало, або порушувалося.

У дисертації визначаються причини, які спонукали профспілки України брати активну участь у політичному житті держави та практична робота “профспілкових” депутатів у Верховній Раді України III та IV скликань. Дослідник стверджує, що якщо у суспільстві не спрацьовують законодавчі механізми, якщо відсутні прозорі способи прийняття рішень, якщо громадяни пасивні, то профспілки вимушені йти у політику. Крім того, суттєвою перешкодою для досягнень профспілками своїх цілей було те, що вони не мали права законодавчої ініціативи, а могли лише звертатися до таких суб'єктів з пропозиціями про внесення змін у чинне законодавство.

Проаналізувавши досвід участі профспілок України у політичних процесах, автор стверджує, що від політичної нейтральності, характерної для початкового етапу профспілкового руху в Україні, профспілки перейшли до більш активної участі у політичному житті. Результатом досвіду профспілок, отриманого під час виборчих кампаній 1998 та 2002 рр., стала зміна їх політичної тактики. Від спроб створення власних політичних структур профспілки перейшли до блокування із впливовими політичними партіями, поєднуючи його з підтримкою кандидатів у мажоритарних округах. Обов'язковою умовою блокування стало укладання угоди з чітко визначеними зобов'язаннями сторін: підтримка профспілки в обмін на місце (місця) у прохідній частині партійного виборчого списку, захист інтересів профспілок у новообраному Парламенті. Водночас

про цілісну, послідовну концепцію участі профспілок у виборчій кампанії, їх стосунків з політичними партіями говорити, на жаль, не можна.

Отже, упродовж досліджуваного періоду, профспілки України широко практикували лобіювання своїх інтересів у вищому законодавчому органі держави – Верховній Раді. Лише за період роботи Верховної Ради III скликання народними депутатами України за дорученням Федерації профспілок на її розгляд було подано понад 50 законопроектів з питань соціально-економічного захисту громадян, у тому числі 8 проектів нових законів. Автор вважає – і життя це підтвердило, що ця форма діяльності профспілок була досить ефективною, оскільки за участі їх представників в Україні в цілому було створена законодавча база з питань трудових відносин, соціальної політики та діяльності профспілок.

На основі аналізу структурної будови профспілок, основних принципів їх діяльності стверджується, що незважаючи на складність соціально-економічної ситуації, спроби держави звузити права профспілок, ФПУ утвердилась як самостійне, зберегла загалом свою організаційну структуру.

Станом на 1 січня 2002 р. до складу Федерації професійних спілок України входило 39 всеукраїнських галузевих профспілок, одна зі статусом регіональної, які об'єднували 119 824 первинні профспілкові організації загальною чисельністю 13,5 млн. членів профспілок і 26 регіональних профоб'єднань. Загальна кількість членів профспілок в Україні за даними, що вони представили під час формування спільного представницького органу для ведення колективних переговорів на національному рівні з Генеральної угоди на 2001–2002 рр., становила 17,3 млн. осіб, а рівень охоплення профспілками дуже високий – 94%, що лише на 2,9% менше, як у 1990 р. На думку автора, це свідчить про суспільну необхідність таких організацій, головною метою діяльності яких є захист трудових прав та соціально-економічних інтересів найманих працівників.

Аналіз статистичних звітів членських організацій дозволив дисертанту зробити висновок про те, що кількість членів профспілок щорічно зменшувалася на 1 млн. На нашу думку, причини цього явища можна поділити на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних чинників слід віднести: зміну форм власності, репрофілювання підприємств; скорочення робочих місць за рахунок структурної перебудови підприємств та організацій; перехід кваліфікованих працівників у приватні структури, де заробітна плата була значно вищою, ніж у державних установах; протидію роботодавців створенню і діяльності профспілок, залежність найманих працівників від волі керівництва; зростання безробіття і як наслідок цього – працівники або залишали профспілкові ряди, або ж їх зв'язки з організацією втрачалися природним шляхом. До суб'єктивних чинників можна віднести: недостатню роботу профспілок у низових ланках, організаціях; недостатню увагу профспілок до роботи серед неорганізованих працівників; слабку пропагандистсько-інформаційну роботу.

Безперечно, зниження масовості проффруху вело до зниження ефективності виконання профспілками своїх захисних функцій. Рівень довіри людей до профспілкових організацій упродовж досліджуваного періоду постійно знижувався. Разом з тим, аналіз соціологічних досліджень, які наводяться у дисертації, свідчать про те, що соціальний попит на профспілки, які б ефективно захищали права й інтереси працівників, в Україні існував.

Автор доводить, що існуюча у 1997–2002 рр. структура профспілкового руху в Україні, не відповідає реаліям сучасності. У більшості профспілок, які входили до складу ФПУ, діяла триланкова структура: первинна організація – територіальна організація профспілки – організаційна структура всеукраїнської профспілки. Найслабшою і найуразливішою була середня ланка (райком, обком, міськком). Багато з них не в змозі були успішно вирішувати поставлені перед ними задачі.

Особливо гострою у II пол. 90-х рр. XX – на початку XXI ст. для українських профспілок була проблема кадрів. Передусім це було пов'язано з тим, що профспілки не мали фахівців, здатних працювати за умов соціально-економічної трансформації та ринкової економіки. Крім того, у цей час за нових економічних, соціальних і політичних умов фактично було знищено систему підготовки й перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів.

У дисертації підкреслюється, що у досліджуваній період, з організаційної точки зору, практично були закладені надійні основи для покращення профспілкового навчання. Федерація профспілок України утворила чітку систему навчання, підготовки й перепідготовки профспілкових кадрів та активу. Це, на нашу думку, в цілому сприяло зміцненню профспілкового руху в Україні, підсиленню його впливу в суспільно-політичному житті часів творення новітньої держави. Разом з тим, поряд з позитивними зрушеннями, що відбувалися в системі профспілкового навчання, на всіх рівнях були відчутні і певні упущення. Так і не склалася в досліджуваній період цілісна система профспілкової освіти. Короткотермінове навчання, організоване галузевими профспілками, велося розрізнено, безсистемно, без відповідного організаційного, фінансового, методичного забезпечення. У більшості членських організацій не працювали школи профспілкового активу. На жаль, не відбулося й кардинальної реорганізації навчально-методичних центрів регіональних міжспілкових профоб'єднань.

У третьому розділі дисертації – **“Взаємовідносини профспілок з державою та роботодавцями”** – дана характеристика тактики та стратегії взаємовідносин профспілок з державою та роботодавцями у сфері виробництва, впливу профспілок на створення системи соціального партнерства в Україні, участі профспілкових організацій у вирішенні колективно-трудова спорів (конфліктів).

Автор доводить, що профспілки є реальною силою, яка представляє найманих працівників на переговорах із роботодавцем щодо визначення умов соціально-трудова відносин. Вони

зумовлюють пакет соціально-трудоу умов на гарантованому державою принципі дотримання прав трудівників: зайнятість, тривалість, оплата і безпека праці, відпочинок, перекваліфікація, оздоровлення тощо. Завдяки їх діяльності ринок робочої сили регулюється в інтересах найманих працівників, стає соціально більш орієнтованим.

У дисертації зазначається, що у перші роки здобуття Україною незалежності Федерація профспілок України, як представник найманих працівників, відразу ж порушила питання щодо розвитку соціального партнерства в Україні, запропонувавши Кабінету Міністрів укласти Генеральну угоду.

В Україні було створено спеціальні органи, котрі здійснювали повноваження у сфері соціального партнерства – Національна рада соціального партнерства, Національна служба посередництва і примирення. Аналізуючи основні напрями діяльності Національної ради соціального партнерства, її завдання, структуру, автор наголошує на тому, що цей орган започаткував цивілізований рух соціального партнерства, заклав основи спільного пошуку узгоджених рішень у соціально-трудоу сфері й відігравав конструктивну роль у реформуванні та демократизації соціально-трудоу відносин, забезпеченні балансу інтересів держави, роботодавців і найманих працівників. Однак, разом з тим, соціальним партнерам не вдалося в повну силу задіяти Національну раду соціального партнерства при Президентові України, перетворити її на активний орган соціальної злагоди. Дослідник вважає, що головним здобутком органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілок у досліджуваній період можна вважати перехід від епізодичного спілкування до постійної співпраці.

Об'єктивно оцінюючи відносини профспілок з органами державної влади, необхідно зазначити, що ставлення держави до профспілок часто визначалось інерцією минулого досвіду їх “одержавлення” та тією обставиною, що держава залишалася досить великим роботодавцем. Тому тактика держави у відносинах з профспілками мала кілька негативних моментів і спроби законодавчого обмеження діяльності профспілок, стримування їх від акцій протесту, намагання переорієнтації профспілок з відстоювання інтересів працівників – на протилежне, що суперечить природі профспілок, – на відстоювання інтересів держави. Спостерігалась практика вирішення урядом питань, що безпосередньо торкались інтересів трудівників, без погодження з профспілками. Ці тенденції, на думку автора, вказують на те, що держава лише формально визнавала профспілки своїм соціальним партнером і не була зацікавлена у становленні потужного профспілкового руху в Україні.

Аналіз джерельної бази дослідження свідчить про те, що профспілки України основним способом вирішення соціально-економічних проблем у суспільстві вважали конструктивний соціальний діалог, узгодження інтересів найманих працівників, держави і роботодавців шляхом домовленостей, а не руйнівної конфронтації. Разом з тим, профспілки не були задоволені ні станом

соціального діалогу в Україні, ні тим більше його результатами. Незважаючи на численні пропозиції профспілок, не вдалося налагодити обов'язкові консультації з урядом, роботодавцями при визначенні економічної і соціальної стратегії держави, вирішенні питань фінансової, податкової, бюджетної, цінової політики, політики зовнішніх запозичень. Не завжди враховувалася позиція профспілок при прийнятті законів і нормативних актів. Домовленості, досягнуті на засіданнях Національної ради соціального партнерства, не мали обов'язкової сили.

Таким чином, у досліджуваній період в Україні не було створено цілісної багаторівневої системи соціального партнерства. Вади існуючої системи значною мірою стали наслідком нерозвиненості її правової, нормативної та організаційної бази, браку висококваліфікованих фахівців соціального профілю. Аналізуючи практику укладання та ступінь виконання Генеральних угод, дослідник дійшла висновку про те, що вона була переважно формальною ознакою соціального партнерства роботодавців і найманих працівників. Генеральні угоди не визначали належним чином соціально-трудова відносини і практично не впливали на реальне становище найманих працівників.

У дисертації на основі аналізу різноманітних галузевих угод підкреслюється, що у 1997-2002 рр. значно активізувалась робота Центральних комітетів галузевих профспілок по укладанню угод з відповідними міністерствами і відомствами. Саме в цих угодах формувались конкретні завдання з відновлення виробництва тієї чи іншої галузі. Слід відзначити, що в них встановлювалися вищі, порівняно з Генеральною угодою, соціальні пільги та гарантії. Зокрема, це стосувалося виплат надбавок і доплат, компенсацій за роботу у нічний час, тривалості додаткових щорічних відпусток тощо.

Дисертант доводить, що найбільш дієвими у вирішенні проблем вітчизняного виробництва, соціального захисту людей праці, збереженні та створенні робочих місць були колективні договори, які укладалися між роботодавцями та профспілковими комітетами безпосередньо на підприємствах тієї чи іншої галузі. Дослідження статистичних даних щодо стану укладання колективних договорів в Україні свідчить про те, що кількість колективних договорів та кількість працівників, охоплених ними в Україні упродовж 1997–2002 рр. постійно зростала і цьому, на думку автора, сприяла ефективна робота профспілок. У дисертації зазначається, що позитивний досвід такої роботи мала майже кожна галузева профспілка, кожна область.

Однак, стверджувати, що колдоговірна робота у цілому по країні була досконалою, а її результати задовольняли людей, було б перебільшенням. Представники як профспілок, так і держави констатували низький ступінь ефективності колективних договорів і фактично повсюдну практику їх порушення з боку роботодавців. Загальний рівень виконання колективних договорів не перевищував 80–85%. До того ж, слід наголосити, що значна частка положень угод і колдоговорів мала декларативний характер.

Особливо тривожною, на нашу думку, була ситуація на підприємствах новоутворених,

приватних сфер малого і середнього бізнесу, в фермерських господарствах. Слід наголосити, що ставлення роботодавців-власників до діяльності профспілок на приватних (приватизованих) підприємствах було загалом негативним. Як засвідчують дані аналізу першоджерел, протидія профспілковій активності працівників з боку власника зводилася або до прямої заборони профспілки, або до створення підконтрольної (“жовтої”) профспілкової структури. Отже, ставлення нових роботодавців-власників до профспілок не сприяло ствердженню цивілізованих соціально-трудових відносин, розвиткові профспілкового руху в Україні.

Таким чином, вивчення стану укладення колективних договорів засвідчило, що вони традиційно уклалися на великих підприємствах, а підприємства малого та середнього бізнесу залишалися поза увагою профспілок. Звертає на себе увагу також низький рівень ефективності соціальних гарантій, які надавалися через систему колективних договорів і угод.

Автор доводить, що упродовж досліджуваного періоду було створено загальний механізм правового регулювання колективних відносин, який на початку своєї дії в цілому відповідав умовам становлення ринкової економіки в країні. Однак стан соціально-трудових відносин і безпосередньо результати цього дослідження довели, що цей механізм потребував удосконалення.

У дисертації з’ясовуються причини виникнення колективно-трудових спорів (конфліктів), шляхи їх вирішення та роль профспілок у цьому процесі. Як свідчить аналіз документів, найчастіше колективно-трудові спори виникали при укладенні колективних договорів з питань оплати праці, соціального захисту, пільг. Дуже часто серед причин конфліктів була затримка виплати заробітної плати. Причому це стосувалося підприємств усіх форм власності. На другому місці в ієрархії причин конфліктів був її низький рівень, на третьому – неритмічність роботи підприємств, виплат заробітної плати. Причиною, що викликала конфлікти, було також невиконання колективних договорів.

У дослідженні проаналізовано основні права та напрями діяльності Національної служби посередництва та примирення – постійно діючого державного органу для врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів), утвореного Президентом України у 1998 р. За результатами роботи НСПП протягом 1999–2002 рр. можна стверджувати, що правові примирно-переговорні процедури як спосіб вирішення колективних трудових спорів (конфліктів), набували дедалі більшого поширення й ефективності, витісняючи мітингові, стихійно-страйкові підходи.

Слід наголосити, що захист прав та інтересів працівників профспілки України здійснювали також шляхом представлення та адвокатського захисту працівників у судах, арбітражах, комісіях з трудових спорів, що утворювалися на підприємствах. У дисертації відзначається, що упродовж досліджуваного періоду кількість трудових спорів постійно збільшувалася, в тому числі тих, що розглядалися судами. Однак, на жаль, рішення судів не завжди виконувалися. Коли ж примирні та

арбітражні процедури не давали бажаних результатів, профспілки вдавалися до колективних дій на захист інтересів своїх членів, зокрема, до страйків.

Аналіз причин, які змушували профспілкові організації вдаватися до різних форм колективних дій силового тиску на владні структури, свідчить про те, що це були економічна і соціальна кризи, обвальний спад виробництва, зростання безробіття та великої заборгованості виплат із заробітної плати працівникам. Акції протесту, які проводили профспілки, умовно можна розділити на дві групи. Перша група охоплювала акції, що здійснювалися без припинення роботи і мали за мету звернення уваги роботодавців до невирішених проблем (відкриті колективні звернення, мітинги, пікетування, виробництво продукції без надання дозволу на її відвантаження споживачам тощо); друга група – це акції, сенс яких полягав у припиненні роботи (страйки), що завдавали роботодавцю прямих збитків. За період 1997–2002 рр. відбулося декілька всеукраїнських акцій протесту профспілок. Аналіз страйків по галузях вказує на те, що найчастіше до цього крайнього засобу захисту інтересів вдавалися профспілки вугільної промисловості, транспорту, освітянської галузі. На ці галузі припадало близько 90% усіх страйків. Аналіз динаміки кількості підприємств, працівники яких брали участь у страйках протягом 1997–2002 рр., свідчить про поступове згортання страйкової форми діяльності профспілок України. На нашу думку, на зниження страйкової активності значною мірою впливало поширення безробіття, оскільки втрата роботи для багатьох працівників означала втрату засобів до існування. За цих умов, підтримувати страйкову готовність працівників могло б лише створення потужних страйкових фондів, але таких фондів не мала жодна з українських профспілок. Крім того, низьким був рівень готовності населення до участі в акціях протесту. Ще одна важлива причина зниження страйкової активності – це законодавче обмеження права на страйки та його суперечливий характер.

Таким чином, аналізуючи взаємовідносини профспілок з державою та роботодавцями, можна дійти висновку, що поширювалася практика укладення Генеральної, галузевих та регіональних угод, колективних договорів. У договірному процесі організаційно інституювалися сторони соціального партнерства, створювалися двосторонні та тристоронні структури, відбувалася децентралізація профспілкового руху. Профспілки використовували можливості лобіювання своїх інтересів в органах державної влади і судового захисту прав та інтересів працівників. Проте змістовне наповнення та ступінь дотримання урядом та роботодавцями угод і колективних договорів вказують на їх формальний характер і низьку ефективність. Упродовж досліджуваного періоду жодна з Генеральних угод не була виконана в повному обсязі. Залишалися невирішеними головні проблеми найманих працівників: адекватна ціна робочої сили, своєчасна заробітна плата, гарантія зайнятості та ін. Водночас профспілки недостатньо використовували можливості судового захисту прав працівників та вирішення спірних питань у комісіях з трудових спорів.

У четвертому розділі дисертації – “Вплив профспілок на економічну політику держави” –

аналізується вплив профспілок на економічну політику держави, розкриваються проблеми зайнятості та дії профспілок, визначаються основні форми діяльності профспілок щодо захисту прав та інтересів найманих працівників під час приватизації, банкрутства та реструктуризації підприємств, висвітлюється боротьба профспілок за підвищення рівня заробітної плати та ліквідацію заборгованості з неї, з'ясовуються соціально-економічні наслідки глобалізації для України та позиція профспілок щодо цих процесів.

Автор підкреслює, що у 1997-2002 рр. безробіття було однією з найгостріших соціальних проблем українського суспільства. Саме тому, зайнятість членів профспілок та захист їх від безробіття стало важливим стратегічним напрямом діяльності ФПУ, її членських організацій, і ґрунтувалася вона на Законі України "Про зайнятість населення". У дисертаційному дослідженні зазначається, що серед основних форм роботи профспілок у цій сфері були: участь у формуванні державної політики зайнятості; участь у регулюванні процесів на ринку праці; захист законних прав та інтересів найманих працівників; сприяння соціальному захисту безробітних.

Дисертант переконаний, що упродовж досліджуваного періоду зросла роль профспілок як необхідного інституту захисту працівників за умов триваючої економічної кризи. Завдяки цьому дещо збільшилася кількість зайнятих громадян, результативніше почали працювати центри зайнятості, через проведення круглих столів контролювалася ситуація в регіонах. Професійні спілки брали участь у розробці державної політики зайнятості, відповідних законодавчих актів України і рішень місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів відповідних рад. Права і повноваження професійних спілок щодо забезпечення захисту громадян від безробіття та його наслідків визначалися Генеральною, галузевою, регіональними угодами та колективними договорами, що укладалися профспілковими органами з власниками підприємств, установ, організацій або уповноваженими ними органами відповідно до законів України. Важливо, що у результаті цієї роботи, з 2002 р. розв'язання проблем у сфері зайнятості набуло позитивної динаміки і розпочалося стабільне зниження рівня зареєстрованого безробіття. Особливо слід відзначити, що профспілкам дещо вдалося змінити ставлення органів влади до зайнятості як до другорядної похідної результатів трансформації економіки. Вперше за роки незалежності в Посланні Президента до Верховної Ради України в 2000 і 2001 рр. проблеми зайнятості названі пріоритетними, були визначені відповідні завдання уряду.

У дисертації підкреслено, що профспілкові організації України не були сторонніми спостерігачами змін в економічному житті держави, зокрема, процесу роздержавлення власності на засоби виробництва. Свою позицію щодо реформування власності вони визначали у своїх програмних документах. Підтримуючи в основному здійснення економічних реформ, профспілки заявили, що домагатимуться соціальної справедливості щодо людей праці під час приватизації державної власності, забезпечення на практиці пріоритетного права трудових колективів на вибір

форми власності, підтримки на державному рівні різних форм самоуправління своїми підприємствами. Ця позиція відображала ідеологію реформаторів, які стверджували, що запровадження різноманітних форм власності приведе до радикальних змін у виробництві і, відповідно, до підвищення добробуту людей, для яких відкривається можливість стати власниками своїх підприємств. Як засвідчив час, це були романтичні сподівання і не тільки з боку профспілок, оскільки навіть у влади не було чіткого уявлення щодо конкретних шляхів здійснення таких революційних перетворень. Наступні зміни у законодавстві, непослідовні дії урядів, які постійно змінювалися, це підтвердили. Поява у 1992 р. перших трьох базових законів з приватизації дала поштовх для пошуку впливу на цей процес в інтересах працівників, а разом з тим нових, нетрадиційних для профспілок форм роботи. Федерація профспілок, насамперед, налагодила розгалужену мережу консультацій, семінарів, круглих столів, конференцій, метою яких було оволодіння профспілковим активом, широкими масами населення основами ринкових перетворень, принципами та способами роздержавлення власності, участі в цьому процесі трудових колективів, працівників. Ця робота стала школою і для самих профспілок, оскільки вперше за свою історію їм довелося оволодівати знаннями і формами роботи, які виходили за межі звичної діяльності. Профспілки України вели боротьбу за відродження, відновлення і нормалізацію вітчизняного виробництва, стимулювання власного виробництва, оновлення основних фондів, здійснювали протидію стихійній приватизації та виникнення на цій основі масового безробіття.

Позбавлення законодавчої ініціативи, тривалий опір урядів, які довгий час не хотіли бачити профспілки партнерами у процесі приватизації, ускладнювали їх діяльність у цих несприятливих умовах. До цього слід додати також небувале відчуження, яке виникло між власниками, керівництвом підприємств, з одного боку, і трудовими колективами, з іншого, представниками інтересів яких виступали профспілки, що, безперечно, дуже заважало їх роботі. Виявилась і відсутність досвіду у профспілкових організацій, недостатня правова обізнаність у великому обсязі законодавчо-нормативних актів з питань роздержавлення власності. Дисертант вважає, що, незважаючи на всі складнощі роботи профспілок під час реформування власності, ними використовувалися всі можливі форми, які давали змогу захищати інтереси людей праці. Як свідчить аналіз першоджерел, у практиці цієї роботи значна увага приділялася забезпеченню відповідних норм у колективних договорах та угодах усіх рівнів, налагодженню контактів та взаємодії з органами приватизації, місцевою адміністрацією, вирішенню конфліктних ситуацій шляхом звернень до суду, контрольних комісій з питань приватизації. Але, незважаючи на те, що з боку профспілок докладалися певні зусилля вирішення зазначених проблем, визнати ці дії достатньо ефективними не можна.

У дисертації аналізуються форми та методи діяльності профспілкових організацій, спрямовані на підвищення рівня заробітної плати та ліквідацію заборгованості з неї. Профспілки спрямовували

роботу членських організацій, профкомів підприємств на підвищення активності працівників щодо захисту їх прав на своєчасну виплату заробітної плати через звернення до судів, проведення страйків та Всеукраїнських акцій протесту.

Досліджуючи роботу профспілок у між'їздівські роки, спрямовану на підвищення рівня заробітної плати та ліквідацію заборгованості з неї, можна дійти висновку, що Федерація профспілок України, її членські організації домогалися підвищення мінімальної заробітної плати як державної соціальної гарантії, номінальної і реальної заробітної плати, повернення боргів з неї, недопущення створення нових, захисту купівельної спроможності заробітної плати у випадках несвоєчасної її виплати. Дисертант стверджує, що не дивлячись на усі намагання профспілок вирішити проблеми у сфері оплати праці, їм так і не вдалося примусити уряд здійснити на новій правовій основі глибоку структурну реформу оплати праці, спрямовану на посилення мотивації продуктивної праці, значне підвищення ціни робочої сили.

За умов глобалізації збереження та захист вітчизняного виробництва – як передумови продуктивної зайнятості і гідної оплати праці найманих працівників – було одним з головних завдань українських профспілок. У дисертаційному дослідженні підкреслюється, що Федерація профспілок України була першою громадською організацією, яка публічно порушила, зініціювала розгляд питань вступу України до СОТ та започаткувала процес соціального діалогу і суспільного обговорення цієї важливої теми. Це були круглі столи, фахові дискусії за участю науковців, Українського союзу промисловців та підприємців, представників органів влади.

Як засвідчує аналіз документів, професійні спілки розуміли, що процес глобалізації неминучий, він має, як позитивні, так і негативні сторони, і заморозити його об'єктивно неможливо. Тому вони виробили свою програму дій в умовах глобалізації, яка полягала у наступному: жорстко протидіяти обмеженню прав працівників щодо об'єднання у профспілки, конституційних прав громадян на соціальний захист на підприємствах з іноземним капіталом і транснаціональних корпорацій (ТНК); домогалися створення профспілкових організацій та укладення колективних договорів на кожному підприємстві ТНК; не допускати випадків укладення трудових договорів з найманими працівниками у контрактній формі; вважати пріоритетним напрямом роботи участь у розробці соціальної політики, спрямованої на упередження негативних наслідків процесів глобалізації; шляхом колективних переговорів домогались від роботодавців не залучати іноземну робочу силу до роботи, яку можуть виконати вітчизняні працівники.

ФПУ з розумінням ставилася до необхідності інтегрування України у світове співтовариство через вступ до СОТ та підтримувала прагнення України стати повноправним членом ЄС. При цьому українські профспілки виходили з того, що найманим працівникам потрібна не будь-яка, а соціально спрямована глобалізація. Вони підтримували лише таку глобалізацію, яка зміцнювала б їх права і безпеку умов праці, гарантувала якість всезагальної освіти і охорони здоров'я, забезпечувала

глобальну справедливість і рівність, несла добробут для всіх людей, була відкритою і демократичною.

У п'ятому розділі – **“Соціальний захист працівників та членів їх сімей”** – досліджуються основні напрями діяльності профспілок, спрямовані на забезпечення соціального захисту працівників та членів їх сімей, аналізуються основні засади соціальної політики в Україні у 1997-2002 рр. та механізми її реалізації, розкривається боротьба профспілок за підвищення життєвого рівня громадян України, характеризується участь профспілок у вдосконаленні загально-обов'язкового державного страхування, визначається роль профспілок у сфері пенсійного забезпечення населення України, соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, роль профспілок у сфері охорони праці та здоров'я працівників.

У дисертації зазначається, що соціальна політика держави у 90-х рр. ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. здійснювалася за залишковим принципом, не мала цілісного спрямування, комплексного підходу до її проведення, належного фінансового забезпечення, не було дійового контролю за її втіленням у життя.

На підставі аналізу статистичних даних розмірів заробітної плати, пенсій, соціальних видатків бюджетів, дисертант дійшла висновку, що наявність та гострота проблем у соціальній сфері вказувала на вкрай низьку ефективність соціальної політики в Україні, у результаті чого не досягалися її головні цілі і завдання. Тривалий час в Україні було відсутнім усвідомлення того, що соціальна політика, яка не працює на випередження, на позитивний розвиток суспільно-політичної і економічної ситуації, перетворюється не просто на гальмо, а закладає міну уповільненої дії під реформи, а разом з тим – під майбутнє України. На нашу думку, головний показник ефективності роботи влади – реальне поліпшення соціального стану кожної української сім'ї. Той факт, що відчутні економічні зрушення 2000–2002 рр. не привели до помітних змін у життєвому рівні населення, засвідчив однобічність та неповноту позитивних процесів, відтак – їхню нестійкість.

Саме тому питання соціального захисту громадян займали чільне місце в діяльності Федерації профспілок України. Її представники брали участь в обговоренні на семінарах-нарадах, організованих Міністерством праці та соціальної політики, у законотворчій діяльності Верховної Ради України, використовували всі важелі Генеральної угоди щодо вирішення цих проблем. У 1999 та 2000 рр. за активною участю ФПУ були проведені парламентські слухання про виконання законодавства з питань соціального захисту пенсіонерів та ветеранів і вжиття невідкладних заходів щодо його поліпшення. Профспілки намагалися не допустити прийняття таких законів, що могли б погіршити умови захисту населення або звужити обсяг діючих соціальних гарантій працівникам. Важливими здобутками у цій сфері стало прийняття законів “Про державні мінімальні стандарти” та “Про прожитковий мінімум”. Обидва закони були довготривалої дії, на їх основі розраховувалися

соціальні показники при формуванні бюджетів різних рівнів. Слід відзначити, що за активної участі фахівців профспілок здійснювалася розробка науково-обґрунтованих норм наповнення прожиткового мінімуму. Важливою була також участь у формуванні на державному та місцевому рівнях соціального захисту і гарантій для малозабезпечених прошарків населення, ветеранів, дітей-сиріт, інвалідів праці, війни та інвалідів з дитинства. Профспілки брали також участь у розробці законопроектів щодо вирішення питань жіноцтва, сім'ї, молоді, самотніх та інших категорій людей. Приділяли увагу оздоровленню дорослих і дітей, їхньому відпочинку та дозвіллю.

Багато уваги приділяли профспілки питанням пенсійного забезпечення, соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС. Основні зусилля профспілок були спрямовані на недопущення звуження змісту та обсягів допомоги, передбачених законодавством, збільшення розмірів допомог сім'ям з дітьми, підвищення розмірів пенсій та справедливого підходу до їх нарахування.

На підставі проведеного аналізу в дисертації підкреслюється, що професійні спілки послідовно, крок за кроком боролися за підвищення життєвого рівня громадян України. Однак, незважаючи на це, позитивних зрушень у зменшенні рівня бідності серед працюючого населення не відбулося, а кількість сімей з дітьми, які були бідними, збільшилася.

З прийняттям у 1998 р. Верховною Радою України “Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”, в нашій державі за участю профспілок було розгорнуто широкомасштабну роботу з реформування системи соціального страхування. Президія Ради ФПУ створила постійну робочу групу з питань реформування системи соціального страхування. Цій проблематиці було присвячено численні конференції, круглі столи, семінари.

У дисертації зазначається, що Федерація профспілок України, її членські організації намагалися робити все можливе для того, щоб у процесі її перебудови не допускалось зниження раніше встановлених прав і гарантій працівників, а самі профспілки не відсторонялись від цієї роботи. Зокрема, профспілки проводили акції протесту, переговори з Кабінетом Міністрів, пікетування Верховної Ради України, надсилали відповідні звернення до цих органів, інформували громадськість тощо. Внаслідок цього було збережено не лише соціальне страхування, а, відповідно, й соціальні гарантії для працівників.

Автор відзначає роль профспілок у розробці проекту Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”. Зокрема, наголошується, що кілька положень цього законопроекту, які погіршували соціальний захист працівників, Федерація профспілок України не підтримала. Це, наприклад, стосувалося покладання оплати перших 14 днів тимчасової непрацездатності на підприємства за рахунок їх власних коштів,

встановлення максимального розміру допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю на рівні 80%, покладання функції щодо встановлення розмірів допомоги за цим видом страхування на Кабінет Міністрів України та ін. Важливо, що більшість зауважень і пропозицій Федерації профспілок України Верховна Рада врахувала. Отже, управління соціальним страхуванням стало здійснюватися на тристоронній основі.

Дисертант стверджує, що позитивні результати з початку запровадження системи загальнообов'язкового соціального страхування були відчутні майже відразу. Регулярно почала здійснюватися виплата матеріального забезпечення безробітного, ліквідовано заборгованість з виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності, забезпечена регулярність поточних виплат постраждалим на виробництві і значно зменшена заборгованість з виплати відшкодування шкоди минулих років. Збільшилась кількість страхувальників, які до створення фондів не реєструвалися як платники внесків. Разом з тим, поряд з позитивними результатами в системі соціального забезпечення і соціального страхування, мали місце проблеми як у законодавчій сфері, так і у практичній роботі, насамперед, фондів соціального страхування.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, дисертант дійшла висновку, що завдяки наполегливій позиції профспілок наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. в Україні сформувалася система, яка давала можливість здійснювати соціальний захист працівників. Важливо, що профспілки на законодавчому рівні визнавалися повноважними представники застрахованих осіб. Поступившись монополією на управління одним Фондом соціального страхування – з тимчасової непрацездатності, профспілкові організації набули права на здійснення управління на паритетних засадах з соціальними партнерами всіма трьома існуючими на той час фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Практично на всіх підприємствах, в організаціях і установах комісії з соціального страхування очолювали голови профкомів або їх заступники. І, найголовніше, для чого власне існує система соціального страхування, – не знизився, а навпаки, підвищився рівень соціальних виплат та послуг, що надавався працівникам та членам їхніх сімей через цю систему. До речі, в Україні, єдиній з усіх країн СНД, вдалося зберегти систему соціального страхування, до управління якої на рівноправній основі були залучені профспілки.

Однак, разом з тим, чинна на той час система загальнообов'язкового державного соціального страхування, мала й негативи. Зокрема, з'явилася армія функціонерів, що потребувало значних коштів на їх утримання, окремі центральні комітети та обкоми профспілок втратили функції управління соціальним страхуванням. Залишалось чимало проблем з оздоровленням працівників та членів їхніх сімей, особливо дітей.

Автор наголошує, що за період розробки та обговорення проекту Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” Федерацією профспілок України було внесено до нього понад 60 зауважень та пропозицій, більшість з яких були враховані. Зокрема, було

збережено пенсійний вік – 60 років для чоловіків і 55 – для жінок та існуючий порядок призначення пенсій на пільгових умовах.

Особливу увагу у дослідженні зосереджено на роботі у сфері пенсійного забезпечення низових ланок профспілок – профспілкових комітетів підприємств, організацій, установ.

На підставі здійсненого аналізу дослідник дійшла висновку, що профспілки постійно проводили роботу не тільки з метою поліпшення рівня пенсійного забезпечення громадян, а й намагалися не допустити погіршення умов призначення пенсій, активно брали участь у розробці законів щодо їх підвищення. Однак, визнати цю роботу задовільною, на жаль, не можна, оскільки так і залишалися низькими розміри пенсій, спостерігалась несправедливість у їх визначенні для різних категорій громадян.

У дисертації характеризується вплив профспілок на вирішення проблем, пов'язаних із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. За офіційними даними, внаслідок Чорнобильської катастрофи 95% території України опинилося під впливом радіаційного забруднення. Майже 77 районів 12 областей України потребували постійного радіологічного контролю. Під вплив наслідків аварії на ЧАЕС потрапило понад 3,5 млн. осіб, у тому числі 1,2 млн. дітей.

Аналіз документів Федерації профспілок України, її членських організацій вказує на те, що у своїх зверненнях до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України профспілки завжди висловлювали свою тверду позицію щодо необхідності забезпечення надійного соціального захисту постраждалого населення, неприпустимості внесення до законів таких змін, що призведуть до його погіршення, звуження обсягів чинних соціальних гарантій для працівників, домагалися, щоб ці зміни не були прийняті.

У дисертаційному дослідженні зазначається, що особливу увагу впродовж досліджуваного періоду, профспілки приділяли питанню оздоровлення чорнобильців. Долаючи міжвідомчі непорозуміння, рятуючи справу оздоровлення окремих верств населення, Федерація профспілок України та її членські організації із власної ініціативи здійснювали заходи по забезпеченню путівками на санаторно-курортне лікування та відпочинок ліквідаторів і потерпілого населення. Всього упродовж досліджуваного періоду на базі профспілкових оздоровниць зміцнили своє здоров'я 2,4 млн. громадян України, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, в тому числі 1 млн. 96 тис. дітей.

Багато уваги питанню соціального захисту населення, яке постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи, приділяли у своїй роботі регіональні та галузеві профспілки. Як вказують першоджерела, вони намагалися вплинути на розв'язання цих проблем через регіональні угоди між облдержадміністраціями та облпрофрадами, представництво в спеціалізованих комісіях (експертних, лікувальних та ін.), співпрацю з зацікавленими відомствами, іншими громадськими

об'єднаннями. Особливо автор відзначає цілеспрямовану і наполегливу роботу Київського, Чернігівського, Запорізького, Рівненського, Черкаського, Харківського, Дніпропетровського, Луганського, Тернопільського, Сумського, Житомирського профоб'єднання, Київської міської ради профспілок.

Однак, незважаючи на активну діяльність профспілок у сфері соціального захисту постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, на жаль, їм так і не вдалося створити ефективний механізм цього захисту та реально покращити життєвий рівень цієї категорії українського населення.

Дисертантом проаналізовано форми та методи діяльності профспілок, спрямовані на вирішення проблем у сфері охорони праці, створення безпечних умов праці та збереження здоров'я найманих працівників. Розв'язанню цих проблем мав служити ухвалений ще у 1992 р. Закон України “Про охорону праці”, яким визначались основні принципи державної політики в галузі охорони праці. Згідно з цим законом, держава взяла на себе в повному обсязі як управління, так і нагляд за умовами та безпекою праці на виробництві. У зв'язку з новими підходами до організації управління і нагляду за охороною праці, визначеними Законом України “Про охорону праці”, значно змінилися форми і методи роботи профспілок у цьому напрямі. До 1 січня 1994 р. державні органи разом з профспілками здійснювали нагляд за додержанням на виробництві законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці. Профспілки виконували дві функції: з одного боку, вони захищали працівників від можливого зазіхання на їхні права в галузі охорони праці, а з другого – самі здійснювали управління та нагляд за вирішенням цих питань. Із введенням у дію Закону України “Про охорону праці” профспілки були позбавлені прав, притаманних органам державного нагляду, наприклад, стягнення штрафу з посадових осіб. Крім того, до прийняття зазначеного Закону, профспілки утримували значний штат технічних інспекторів праці, а після – було утворено державний орган з охорони праці – Держнагляд охорони праці України. Відповідно до ст. 46 Закону України “Про охорону праці” та ст. 160 Кодексу законів про працю України, виконання функцій щодо громадського контролю за додержанням власником нормативно-правових актів про охорону праці профспілки почали здійснювати через свої виборчі органи та їхніх представників. Хоча з 1 січня 1994 р. профспілки повністю припинили здійснення державного нагляду за охороною праці, однак, зважаючи на численні звернення ФПУ, Кабінет Міністрів дозволив до 1 січня 1999 р. продовжувати фінансування незначної кількості (247 осіб) технічних інспекторів праці профспілок за рахунок Фонду соціального страхування України. Слід зауважити, що з припиненням такого фінансування практично всі членські організації Федерації значно скоротили кількість технічних інспекторів праці (а багато з них взагалі ліквідували ці посади), мотивуючи свої дії відсутністю коштів. Відсутність кваліфікованих фахівців з охорони праці у профспілкових органах, безумовно, негативно впливала на виконання покладених на них функцій з

цих питань.

Автор зазначає, що Федерація профспілок України сформувала нормативну базу з питань охорони праці профспілок, розробила та затвердила відповідними постановами президії нормативні документи. Було затверджено Рекомендації членським організаціям ФП України щодо організації та здійснення контролю за додержанням законодавства про охорону праці. Отже, галузеві і міжспілкові профоб'єднання, обласні, міські, районні та територіальні комітети профспілок одержали необхідну нормативну базу, яка дала можливість профспілкам в особі своїх виборних органів і представників кваліфіковано здійснювати контроль за додержанням власником законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, створенням безпечних умов праці, належного виробничого побуту для працівників.

Велику увагу Федерація та її членські організації приділяли розробці нових та перегляду чинних законів, інших нормативно-правових актів з охорони праці. У цілому за 1998–2002 рр. Федерація профспілок разом з членськими організаціями взяла участь у розробці, аналізі та узгодженні 78 різних законів та нормативних актів, які торкалися питань охорони та безпеки праці. До них було подано 765 пропозицій, більшість з яких враховано. Головним завданням профспілок при опрацюванні зазначених та деяких інших законопроектів, як зазначалося в їх документах, було не допустити зменшення чинних тоді соціальних гарантій для потерпілих та сімей загиблих на виробництві, що неодноразово пропонувалося і вносилося урядовими органами в проекти законів.

Автор стверджує, що саме наполеглива і принципова позиція ФПУ та деяких її членських організацій при опрацюванні Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, який опрацьовувався більше 6 років, не дозволила зменшити одноразову допомогу сім’ям загиблих на виробництві з п’ятирічного заробітку потерпілого до трирічного.

Значна кількість важливих питань вирішувалася через Генеральні угоди, які уклалися протягом 1997–2002 рр. між Кабінетом Міністрів України, Конфедерацією роботодавців України та всеукраїнськими профспілковими об’єднаннями. Насамперед, це розробка і контроль за виконанням Національної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, програм розвитку виробництва засобів індивідуального захисту працюючих.

Аналізуючи роль профспілок у сфері охорони праці, слід зазначити, що упродовж 1997–2002 рр. вони мали право на проведення незалежної експертизи умов праці, а також об’єктів виробничого призначення, що проектувалися, будувалися чи експлуатувалися, на відповідність їх нормативно-правовим актам з питань охорони праці. Брати участь у розслідуванні нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві та робити відповідні висновки.

Важливим напрямом соціального захисту працівників України у досліджуваній період, була різноманітна практична робота Федерації профспілок, її членських організацій, спрямована на

підтримку охорони здоров'я. Профспілки були стурбовані тим, що у країні набирив темпів процес згортання державних гарантій права громадян на безоплатну медичну допомогу, скорочувалася мережа державних та комунальних закладів охорони здоров'я. І все це – на тлі зростаючої смертності.

З метою реалізації конституційних прав і гарантій громадян у сфері охорони здоров'я Федерація профспілок України зосереджувала зусилля на реалізації державної політики з цих питань. Так, Федерація профспілок України за підтримки членських організацій неодноразово надсилала звернення до Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів щодо поліпшення медичного обслуговування населення.

У дослідженні зазначається, що в основному профспілкові організації використовували можливість впливу на державну політику в сфері охорони здоров'я шляхом участі у законотворчій діяльності через співпрацю з народними депутатами України, проведення експертизи законопроектів та внесення відповідних пропозицій суб'єктам законодавчої ініціативи. Проблеми соціального захисту працівників у сфері охорони здоров'я вирішувалися також через Генеральну угоду між урядом, об'єднанням роботодавців та профспілками. Насамперед, це стосувалося пріоритетного фінансування галузі та збереження державної системи охорони здоров'я. У дисертації доведено, що зусилля Федерації профспілок України, галузевої профспілки працівників охорони здоров'я спрямовувалися, насамперед, на відстоювання конституційного права громадян на безоплатну, доступну для всіх кваліфіковану медичну допомогу, на визначення державного гарантованого її рівня та обсягу, припинення сваволі з впровадженням платних медичних послуг.

У **висновках** узагальнюються результати пошукової й теоретично-аналітичної роботи, проведеної автором у рамках дисертаційного дослідження, сформульовані практичні рекомендації стосовно можливостей використання його результатів для покращення діяльності профспілок України. На підставі опрацьованих документів та наукової літератури дисертант дійшла ряду висновків, які дозволили скласти цілісне уявлення про діяльність та розвиток професійних спілок України у 1997-2002 рр. Саме вони виносяться на захист:

1. Період 1997–2002 рр. для Федерації профспілок України, її членських організацій був періодом активного ствердження їх місця і ролі у суспільно-політичному житті нашої держави. Це був період, коли коригувалася стратегія і тактика її за умов економічного та політичного реформування в Україні. За цей період відбулась конкретизація функцій профспілок у суспільстві, їх взаємовідносин із законодавчою та виконавчою владою, об'єднаннями роботодавців, політичними партіями, іншими профспілками, вдосконалено форми й методи роботи.

Виходячи із стратегічних напрямів, визначених на III з'їзді (1997 р.), Федерація профспілок України у своїй практичній діяльності впродовж досліджуваного періоду основну увагу зосередила на захисті економічних та соціальних інтересів працівників, а саме: право на працю і отримання

винагороди за працю, покращення умов праці, захист існуючих соціальних гарантій працівників. Ця функція здійснювалася шляхом аналізу, оцінки і прогнозу соціальних наслідків рішень вищих органів державної влади, вироблення тактики відповідних дій профспілок; безпосередньою участю у розробці, експертизі проектів законодавчих та інших нормативних актів з питань економічної реформи, соціальної політики, зайнятості, оплати праці, зміни відносин власності, фінансово-кредитної політики, підготовці, при необхідності, пропозицій, альтернативних варіантів положень і проектів. Крім того, практичну реалізацію основних напрямів своєї діяльності ФПУ та її членські організації здійснювали шляхом укладання на національному рівні Генеральних та галузевих угод, колективних договорів через механізм переговорів та соціального партнерства.

Отже, економічні перетворення значно вплинули на трансформацію профспілкового руху в Україні. Він поступово пристосовувався до змін у політичному та соціальному житті суспільства, відкоригував свою стратегію і тактику діяльності у нових умовах, знайшов дієві форми впливу, спрямований на захист інтересів найманих працівників.

2. Серед пріоритетних напрямів діяльності профспілок у 1997–2002 рр. були ті ж самі, що і у попередній період, починаючи з 1992 р. Але у зв'язку з соціально-економічними перетвореннями у суспільстві додалися і ряд нових: боротьба з бідністю, збереження та захист вітчизняного виробництва в умовах глобалізації економіки.

3. У 1997–2002 рр. відбулося правове врегулювання діяльності українських профспілок. За цей період була напрацьована ґрунтовна законодавча база, що закріплювала права і гарантії діяльності профспілок у сфері захисту інтересів членів профспілок та об'єднаних ними найманих працівників. Правове поле, в якому діяли профспілки, регулювалося Конституцією України, п'ятьма кодексами, 30 законами, зокрема, Законом України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, який був прийнятий у 1999 р. Оцінюючи у цілому законодавство України про профспілки упродовж досліджуваного періоду, можна стверджувати, що його основною метою було підвищення авторитету профспілок як інституту соціального і правового захисту працівників за нових соціально-економічних і політичних умов. Особливо слід зауважити, що закони, якими визначали права профспілок в Україні, в основному відповідали міжнародно-правовим документам, зокрема, конвенціям і рекомендаціям Міжнародної організації праці. Більше того, аналіз законодавства України, нормативних актів вказує на те, що профспілки упродовж другої половини 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст., у сенсі формування своїх статутних положень, здобули або розвинули деякі нові права, а саме на: колективні договори, і не тільки на виробничому підприємстві; страйк, причому як цивілізовану форму протесту.

Разом з тим, слід зазначити, що трансформація трудового та профспілкового законодавства відбувалося у напрямі згортання прав працівників і профспілок. Сучасне українське законодавство було суперечливим і суттєво обмежувало діяльність профспілок, що призвело

до певного їх занепаду порівняно з кінцем 80-х – початком 90-х років. Воно, на жаль, не повністю враховувало інтереси профспілок і не сприяло у повному обсязі їх ефективній роботі по захисту прав найманих працівників. На нашу думку, це свідчило про те, що держава лише формально визнавала профспілки своїм соціальним партнером.

4. Профспілки упродовж досліджуваного періоду змогли утвердитися у суспільстві як громадська організація, яка, насамперед, покликана захищати права та інтереси найманих працівників і здатна використати всі форми та методи діяльності, включаючи і політичну функцію. Зокрема, ефективною формою діяльності профспілок було лобювання інтересів своїх членів в органах державної влади – перш за все, у Верховній Раді України. На нашу думку, активізація політичної діяльності профспілок була сигналом, котрий засвідчував неможливість розв'язувати проблеми, що виникали у соціально-економічній системі країни, наявними засобами. Зокрема, великий досвід відстоювання інтересів профспілок у вищому законодавчому органі держави мала Федерація профспілок України, яка на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. провела до Верховної Ради України кілька профспілкових працівників.

Від політичної нейтральності, характерної для початкового етапу профспілкового руху в Україні, у досліджуваний період профспілки перейшли до більш активної участі у політичному житті. Вперше пройшла перевірку на практиці ідея про створення профспілкової політичної партії парламентського типу – Всеукраїнської партії трудящих. Однак, профспілки не сприйняли ідею створення власної партії. Усередині самої ФПУ існували різні течії, різні думки, різні орієнтації. Федерація профспілок ще не була готова до створення власної політичної партії, а Всеукраїнська партія трудящих, у свою чергу, не знайшла в суспільстві своєї ніші, насамперед ідеологічної, і не була підтримана іншими профспілковими організаціями.

Результатом досвіду профспілок, отриманого під час виборчих кампаній, стала зміна їх політичної тактики. Відмова від участі у виборчій кампанії або підтримка кандидатів лише у мажоритарних округах стала малоімовірною. Від спроб створення власних політичних структур профспілки перейшли до блокування із впливовими політичними партіями, поєднуючи його з підтримкою кандидатів у мажоритарних округах. Водночас про цілісну (послідовну) концепцію участі профспілок у виборчій кампанії, їх стосунків з політичними партіями говорити не можна.

На жаль, під час виборів профспілкові організації не змогли повною мірою реалізувати своє програмне завдання. Вони мали обмежене представництво у Верховній Раді України, так і не створили профспілкової фракції. Незважаючи на це, силами лише кількох профспілкових депутатів було внесено і прийнято парламентом кілька законопроектів, сотні пропозицій та зауважень до законодавчих актів. Зокрема, саме завдяки їм вдалося заблокувати збільшення віку виходу на пенсію; захищено від приватизації соціально-культурні об'єкти; не допущено скасування пільг

чорнобильцям, пенсіонерам, ветеранам війни тощо.

Разом з тим слід констатувати, що у політичній діяльності профспілки виглядали не як самостійна впливова сила, а лише як ситуативний попутник політичних партій, які намагалися їх використати під час виборів. Загалом, профспілки у масі своїх членів, були політично індиферентними. А тому ми можемо стверджувати, що упродовж 1997–2002 рр. профспілки не були тією силою, яка могла б досить активно та результативно впливати на хід та результати виборів.

На нашу думку, політична діяльність не замінить діяльності на виробництві, але із збільшенням ролі держави у громадському житті неминуче розширення політичної діяльності профспілок.

5. У період між III та IV з'їздами, незважаючи на складність соціально-економічної ситуації, спроби держави звузити права профспілок, ФПУ утвердилася як самостійне об'єднання, зберегла свою організаційну структуру профспілок. Разом з тим, структура профспілкового руху в Україні, на нашу думку, не зовсім відповідала реаліям сучасності. Як свідчить проведене дослідження, численні, але дрібні профспілки не мали необхідної ваги у впровадженні соціальних діалогів.

Профспілковий рух в Україні охоплював усі регіони України, всі галузі економіки, всі форми власності та господарювання.

Однак, кількісний та якісний аналіз статистичних даних членських організацій Федерації профспілок України, протягом досліджуваного періоду, свідчить про тенденції щодо скорочення профспілкового членства та пониження його мотивації.

На думку дисертанта, профспілки в Україні недостатньо захищали своїх членів і не мали авторитету. Причина цього полягала, перш за все, у тому, що вони не були насправді демократичними організаціями. До того ж у профспілках була відсутня відповідальність. Слід зазначити, що вибори керівництва профспілок не були демократичними. Здебільшого вони проходили без висунення альтернативних кандидатів. Під час виборів керівництва профспілок зберігалася форма відкритого прийняття рішень – голосування підняттям рук, що порушувало один з головних принципів демократичного суспільства – принцип таємного голосування.

Попри загальне скорочення чисельності профспілок, рівень охоплення профспілковим членством залишався високим. В Україні існував суспільний запит на профспілки, зберігався кредит довіри населення до них. Водночас ставлення суспільства до профспілок визначалося переважно негативними реаліями ринку праці в Україні і було в цілому негативним. Більшість громадян низько оцінювали рівень уваги та здатність профспілок захистити економічні інтереси та трудові права працівників і практично не розраховували на допомогу профспілок у випадку порушення цих прав. Вагома частина громадян була впевнена, що діяльність профспілок спрямована переважно на захист інтересів профспілкового активу й керівництва та роботодавців.

Можна стверджувати, що традиція охоплення профспілковим членством усіх працюючих

була досить стійкою. Однак, слід зазначити, що для більшості працівників профспілкове членство було в основному формальним. На нашу думку, чисельність у профспілках зберігалася серед працюючих через інерцію, внаслідок відсутності політичної культури, досвіду вільного вибору пріоритетів у рядових членів.

На жаль, профспілки так і не стали протягом періоду, що розглядається у дисертації, тим суспільним інститутом, на який переважно покладалися б громадяни у пошуках захисту своїх прав та інтересів.

6. Внаслідок пасивної інформаційної політики профспілкових організацій, профспілковий рух був значною мірою закритим для широкого загалу, що призводило до його відчуженості від громадськості, замикання у власних межах. Присутність профспілок в інформаційному просторі країни була досить обмеженою. Власні інформаційні потужності профспілок були недостатніми. Профспілкові видання здебільшого були малотиражними та мали виключно внутрішній характер розповсюдження. Жодна з профспілок не мала своєї програми на телебаченні, зі свого боку телебачення та друковані ЗМІ не часто зверталися до висвітлення профспілкової тематики.

7. За період, що розглядається у дисертаційному дослідженні, Федерація профспілок України утворила чітку систему навчання, підготовки і перепідготовки профспілкових кадрів та активу. Відбулося її вдосконалення. Це, безперечно, сприяло зміцненню профспілкового руху в Україні, підсиленню його впливу в суспільно-політичному житті часів творення новітньої держави. Водночас, поряд з позитивними зрушеннями, що відбувалися в системі профспілкового навчання, були відчутні і певні прорахунки. Так і не склалася цілісна система профспілкової освіти. Вжиті заходи змогли лише частково забезпечити вирішення кадрових завдань. Короткотермінове навчання, організоване галузевими профспілками, велося розрізнено, безсистемно, без відповідного організаційного, фінансового, методичного забезпечення. У переважній більшості членських організацій не працювали школи профспілкового активу.

8. Аналіз форм роботи, які використовували профспілки України для захисту прав та інтересів робітників, свідчить, що практично всі вони визнали ідеологію соціального партнерства як найбільш цивілізований спосіб узгодження інтересів найманих робітників, роботодавців і держави, вирішення нагальних соціально-трудова питань шляхом консультацій, переговорів, досягнення домовленостей, підписання угод. Більше того, саме з ініціативи українських профспілок і при їхній активній участі, була створена її вітчизняна модель, соціальне партнерство придбало змістовне й організаційне оформлення.

Держава визнала профспілки повноважними представниками працюючих, що виявилось у законодавчому визначенні прав профспілок і гарантій їх діяльності; практиці укладання Генеральних, галузевих і регіональних угод, колективних договорів; створенні тристоронніх органів для ведення переговорів і вирішення спірних питань соціально-трудова відносин;

формуванні правових основ трипартизму. Водночас, держава монополізувала вирішення соціальних проблем, а профспілки залишалися слабкими й відстороненими від цього процесу. Досягнуті протягом 2000–2001 рр. суттєві позитивні зрушення (скорочення заборгованості із заробітної плати, відновлення регулярної виплати пенсій і поточної зарплати у бюджетних установах, зменшення безробіття), подавалися у засобах масової інформації як здобутки саме державних органів, при цьому, профспілки та їх роль у поліпшенні соціально-трудових відносин належним чином не відзначалися. Тактика держави у взаємовідносинах з профспілками містила негативні моменти і спроби законодавчого обмеження діяльності профспілок, стримування їх від акцій протесту, намагання переорієнтації профспілок з відстоювання інтересів працівників на відстоювання інтересів держави. Таке становище, безперечно, не сприяло піднесенню ролі профспілок, підвищенню їх впливу та відповідальності у суспільстві.

В Україні упродовж 1997–2002 рр. була створена інституційна основа соціального партнерства, яка включала нормативно-правові акти його функціонування, процедури укладення угод і договорів, тристоронні органи для узгодження вирішення проблем соціально-трудої сфери, здійснення державної політики зайнятості населення, соціального захисту безробітних. Водночас, залишалася проблема неструктурованості роботодавців, що позбавляло профспілки соціального партнера. Часті зміни уряду та галузевих міністерств не сприяли спадкоємності у виробленні зобов'язань цих структур за Генеральною та галузевими угодами, а також контролю за їх дотриманням. Жодна з Генеральних угод не була виконана у повному обсязі. Змістовне наповнення Генеральних угод та міра їх дотримання урядом були далекими від таких, що дійсно сприяли б оптимізації соціально-трудових відносин у країні та покращенню становища найманих працівників. Розповсюдженою була практика вирішення урядом питань, що безпосередньо торкалися інтересів працівників, без погодження з профспілками. У цілому взаємодія держави із профспілками в рамках соціального партнерства виглядала скоріше змушеним кроком.

Представництво і захист колективних інтересів членів профспілок та їх сімей здійснювалося також шляхом укладення колективних договорів і угод з роботодавцем на підприємствах. Слід зазначити, що дані про кількість колективних договорів та про чисельність робітників, охоплених цими договорами, свідчать про високий ступінь охоплення робітників цією формою соціального партнерства. Разом з тим, представники, як профспілок, так і держави констатували низький рівень ефективності колективних договорів і фактично повсюдну практику їхнього порушення з боку роботодавців.

Таким чином, елементи соціального партнерства увійшли в громадське життя й державну політику України. Проте говорити, що три- та двостороннє регулювання трудових відносин в Україні було досконалим, а його результати задовольняли людей, було б перебільшенням. По суті, система соціального партнерства в Україні знаходилася на етапі становлення. Основною

перешкодою її становлення була несформованість соціально-класової структури суспільства, неготовність профспілок до роботи за нових умов, загострення суперництва між регіональними і галузевими структурами.

9. Аналіз діяльності профспілок України упродовж 1997–2002 рр. свідчить, що поряд з такими традиційними для профспілок формами захисту економічних, соціальних, трудових, правових інтересів людей найманої праці, як переговори з урядом, роботодавцями, укладення Генеральної угоди, галузевих тарифних угод, колективних договорів, Федерація профспілок України, її членські організації, первинні профспілкові осередки змушені були вдаватися й до більш рішучих дій – проведення акцій протесту, маніфестацій, пікетувань, локальних страйків. Однак, динаміка кількості підприємств, працівники яких брали участь у страйках протягом 1989–2002 рр., свідчить про поступове згортання страйкової форми діяльності профспілок України. Таким чином, усталення тенденції до згортання страйкового руху свідчить, що від застосування переважно радикальних форм обстоювання своїх інтересів, профспілки України все більше переходили до поміркованих форм.

10. Одним з основних напрямів діяльності профспілок України у 1997–2002 рр. було вирішення проблем зайнятості. Особливо слід відзначити, що профспілкам дещо вдалося змінити ставлення органів влади до зайнятості як до другорядної похідної результатів трансформації економіки. Вперше за роки незалежності в Посланні Президента до Верховної Ради України в 2000 і 2001 рр. проблеми зайнятості названі пріоритетними, були визначені відповідні завдання уряду. Водночас, ситуація на ринку праці продовжувала залишатися вкрай напруженою.

11. Новим напрямом діяльності профспілок у період, що досліджується – було збереження та захист вітчизняного виробництва в умовах глобалізації економіки. Професійні спілки розуміли, що процес глобалізації неминучий, він має, як позитивні, так і негативні сторони, і заморозити його об'єктивно неможливо. Позиція українських профспілок щодо глобалізаційних процесів співпадала з поглядами світового профспілкового руху. Зокрема, вони вважали, що глобалізація несе загрозу світовому профспілковому руху. Перетворення національних виробництв на багатонаціональні компанії все більше віддаляло профспілки від робочих місць та найманого працівника. Зміни, що відбувались у виробництві внаслідок глобалізації, призводили до роз'єднання працюючих, зменшували їхні можливості захищати свої права, перешкоджали об'єднанню найманих працівників у профспілки. Тому, у своєму ставленні до глобалізації українські профспілки виходили з того, що найманим працівникам потрібна не будь-яка, а соціально спрямована глобалізація, яка зміцнювала б їх права і безпеку умов праці, забезпечувала глобальну справедливість і рівність; приносила користь не тільки багатим, а й бідним.

12. Упродовж 1997–2002 рр. українські профспілки втратили ряд своїх повноважень. В основному це стосувалося управління державним соціальним страхуванням, деяких контрольних функцій (нагляду за умовами праці, участі у регулюванні заробітної плати, правової інспекції), зменшення кількості об'єктів соціального і культурного призначення. Скасування можливості утримувати технічну інспекцію праці профспілок за кошти Фонду соціального страхування України поряд з обмеженістю коштів профспілкового бюджету призвело до значного скорочення та звільнення досвідчених фахівців з питань охорони праці.

Таким чином, упродовж 1997–2002 рр. трансформація українських профспілок здійснювалася у таких основних напрямках:

- домінування захисних функцій у всій діяльності профспілок, вихід на перший план таких форм захисту інтересів працівників, як колективні договори та угоди;
- застосування в необхідних випадках методів тиску на власників аж до проведення страйків;
- пошук нових форм та методів роботи в умовах глобалізації економіки;
- удосконалення організаційної структури і принципів побудови профспілок;
- науково-методичне забезпечення діяльності та підготовка висококваліфікованих профспілкових працівників у власних навчальних закладах.

Упродовж 1997–2002 рр. профспілки зробили немало, щоб затвердити на законодавчому рівні своє місце у суспільно-політичному житті держави, створити належну правову базу для своєї діяльності та закріпити права і гарантії у сфері захисту інтересів громадян. Це дало можливість не тільки зміцнити, а і поступово удосконалювати профспілковий рух в Україні.

Попри певні здобутки, аналіз діяльності профспілок протягом 1997–2002 рр. свідчить про наявність проблем у профспілковому русі, які негативно позначилися на його ефективності та у остаточному підсумку – на стані ринку праці, перспективі становлення цивілізованих трудових відносин в Україні. І головна з них – відсутність помітних результатів. У країні продовжувала поглиблюватися економічна криза, зростало безробіття, соціальне розшарування, погіршувався життєвий рівень населення. Децентралізація профспілок в Україні демонструвала лише відцентрові тенденції і не супроводжувалася ні становленням потужного солідарного руху нових профспілок, ні узгодженою взаємодією між традиційними та новими профспілками.

Отже, у результаті відсутності консолідації, розробки узгоджених позицій зменшувалася впливовість профспілок як соціального інституту в цілому. На нашу думку, без розв'язання цих проблем вони не будуть мати перспектив подальшого розвитку. Профспілки можуть залишитися осторонь тих історичних процесів, що відбуваються в Україні та у цілому у світі.

Практичні рекомендації. Для того, щоб профспілки України більш ефективно захищали права людей найманої праці, їм необхідно:

1. Постійно відслідковувати, щоб ринкові перетворення пов'язувалися з їх соціальними наслідками. Домагатися від уряду, щоб соціальні проблеми вирішувалися не за залишковим принципом і не вузьковідомчими мізерними можливостями, а були складовою державної політики.

2. Опанувати механізми соціального партнерства. Стати дієвими та незалежними партнерами щодо держави та роботодавців. Очевидно, з підсумків минулих років слід зробити серйозні висновки щодо посилення колективної роботи, аби забезпечити укладання колективних договорів на кожному підприємстві, де є профспілкова організація, а де такого формування немає, самі працівники мають подбати про її створення для забезпечення передбаченого законодавством захисту трудівників через двосторонні зобов'язання. Система колективних договорів і угод повинна стати дійовим інструментом перетворення соціально-трудова інтересів працівників у конкретне право, яке захищається законом.

3. Активна участь у виробленні, вдосконаленні та реалізації соціально-орієнтованого законодавства повинна стати визначальним напрямом діяльності профспілок.

4. З метою підвищення життєвого рівня громадян, профспілки повинні наполегливо домагатися визначення розміру мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму в розрахунку на працездатну особу, упорядкування механізму проведення компенсації несвоєчасно виплаченої заробітної плати, встановлення оптимальної шкали оподаткування доходів працівників залежно від розміру доходів.

5. Для того, щоб профспілки в Україні стали дієвими захисниками соціально-економічних інтересів найманих працівників, їм слід внести зміни до законодавчої бази, які б спростили можливості для проведення страйків.

6. На нашу думку, для того, щоб профспілки могли ефективно здійснювати свою захисну функцію, їм насамперед, необхідно змінити організаційну структуру. Не допускати необгрунтованого дроблення профспілкових організацій. У профспілковому русі саме на часі об'єднання – на рівні великих профспілок, аж до міжнаціональних угруповань, здатних протистояти процесам економічного реформування та глобалізації. Такий процес давно проходить у зарубіжних країнах. Звичайно, не йдеться про те, щоб безоглядно ліквідувати одні профспілки, вливатися в інші. Підходити до вирішення цих питань треба дуже уважно.

7. Профспілковим органам усіх рівнів слід більше уваги приділяти роботі щодо посилення мотивації профспілкового членства. Треба використати комплекс заходів, щоб зробити профспілки привабливими для людей, переконати їх у необхідності бути членами профспілки. Зробити це можна шляхом: створення необхідної правової бази діяльності профспілок, зміцнення їх матеріального і фінансового стану; надання працівникам конкретного соціального захисту через систему колективних договорів; створення юридичної служби для захисту працюючих членів профспілок у судових органах. Ми погоджуємось з точкою зору багатьох профспілкових активістів

щодо доцільності введення інституту громадської адвокатури у профспілках, на яку слід покласти функції представництва інтересів членів профспілок у судах та інших органах під час вирішення трудових спорів.

8. З метою подолання інформаційної закритості профспілкового руху від широкої громадськості необхідне вживання заходів до розширення інформування громадськості через пресу, радіо і телебачення, розвиток мережі власних засобів масової інформації. Було б доречним, на нашу думку, Кабінету Міністрів України запровадити в газеті “Урядовий кур’єр” постійну рубрику, присвячену профспілкам як соціальному партнерові уряду. Сприяло б подоланню інформаційної закритості профспілкового руху і запровадження на телебаченні постійної програми з висвітлення ситуації в профспілковому середовищі країни та ходу виконання Генеральної угоди між урядом, роботодавцями та профспілками, галузевих та регіональних угод, колективних договорів.

Ми вважаємо за потрібне Міністерству освіти і науки України при розробці концептуальних документів розвитку загальноосвітньої школи в Україні, навчальних програм враховувати необхідність надання учням знань про інститути громадянського суспільства, зокрема – профспілки, їхню історію, форми діяльності, соціальне партнерство, роль у захисті соціально-економічних і трудових прав громадян.

Основні положення дисертації викладено в наступних публікаціях автора:

Індивідуальна монографія:

1. Добровольська Г.О. Професійні спілки України за умов утвердження незалежності держави (1990–2002 рр.): Монографія. – К.: Норд-Прес, 2007. – 431 с. (Рецензія: Бондарчук О.О. Професійні спілки України за умов утвердження незалежності держави (1990–2002 рр.). : Монографія. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 431 с. // Історичні і політологічні дослідження. – №5/6 (35/36). – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 350–353).

Розділи в колективних працях:

1. Нариси історії професійних спілок України / Кер. авт. кол. О.П. Реєнт. – К., 2002. – 732 с. (Особисто автору належить 14%. – С.600–701).

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Стоян Г.О. Зміни функцій, форм та методів діяльності профспілок за сучасних умов// Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2000. – №3. – С.156–159.
2. Стоян Г.О. Проблеми та перспективи сучасного профспілкового руху в Україні// Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України (до ІУ з'їзду ФПУ). – 2002. – №5. – С.57– 60.
3. Стоян Г.О. Соціально – економічний захист трудящих як головна функція сучасних профспілок України // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – №2. – С. 172–176.
4. Стоян Г.О. Глобалізація: сутність та соціальні наслідки // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – №1. – С.133–139.
5. Добровольська Г.О. Особливості діяльності профспілок за умов утвердження незалежності України // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – №1. – С. 37–41.
6. Добровольська Г.О. Професійні спілки України за умов утвердження незалежності держави: історіографічний огляд // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – №4. – С. 147–161.
7. Добровольська Г.О. Правові основи діяльності профспілок України в умовах утвердження незалежності держави (1991–2002 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. – №3/4 (29/30). – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 243–252.
8. Добровольська Г.О. Участь профспілок України у вирішенні колективно-трудоових спорів (1991–2002 рр.) // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип.14. – Луганськ: Вид-во СНУ імені В.Даля, 2007. – С. 32–45.
9. Добровольська Г.О. Глобалізаційні процеси в Україні та позиція профспілок (1991– 2002 рр.)// Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2007. – №1. – С. 181–186.
10. Добровольська Г.О. Участь профспілок у вдосконаленні загальнообов'язкового державного страхування в Україні (1991–2002 рр.) // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К., 2007. – С.144–149.
11. Добровольська Г.О. Боротьба профспілок України за підвищення рівня заробітної плати та ліквідацію заборгованості з неї (1991-2002 рр.) // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 15. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 36–48.
12. Добровольська Г.О. Відстоювання профспілками прав та інтересів працівників при реформуванні власності за умов незалежності України (1991–2002 рр.) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2007. – №2. – С. 103–109.

13. Добровольська Г.О. Боротьба профспілок за підвищення життєвого рівня громадян України (1991-2002 рр.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т.74. – Вип. 61. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 64–68.
14. Добровольська Г.О. Проблеми кадрового забезпечення діяльності українських профспілок (1997–2002) // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2007. – №3. – С. 112–115.
15. Добровольська Г.О. Роль профспілок у сфері пенсійного забезпечення населення України (1991-2002 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. – №5/6 (35/36). – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 227–233.
16. Добровольська Г.О. Вплив профспілок на створення системи соціального партнерства в Україні (1991–2002 рр.) // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 16. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 36–45.
17. Добровольська Г.О. Структура та організаційна будова українських профспілок (1997–2002 рр.) // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – Вип. 9. – К., 2007. – С.185–190.
18. Добровольська Г.О. Роль та завдання профспілок України щодо подолання проблем у сфері оплати праці (1997–2002 рр.) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – №2.2. – С. 25–28.
19. Добровольська Г.О. Роль та завдання українських профспілок у вирішенні проблем зайнятості (1997–2002 рр.) // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. редактор О.Я. Пилипчик. – К., 2007. – Вип. 31. – С. 60–66.
20. Добровольська Г.О. Роль профспілок у процесі становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2007. – №5. – С. 113–120.

Статті, навчально-методичні видання, матеріали та тези доповідей на наукових конференціях, у яких додатково відображені результати дослідження:

1. Стоян Г.О. Програма ознайомчої практики для студентів факультету соціального управління. – К.: АПСВ, 2003. – 13 с.
2. Стоян Г.О. Навчально – методичний комплекс дисципліни “Теорія та історія профспілкового руху в Україні” для студентів економічного факультету. – К.: АПСВ, 2003. – 40 с.
3. Стоян Г.О. Навчально – методичний комплекс дисципліни “Історія, теорія та практика профспілкового руху в Україні” для студентів юридичного факультету. – К.: АПСВ, 2003. – 38 с.

4. Стоян Г.О. Навчально-методичний комплекс “Теорія та політика профспілкового руху” для студентів денної та заочної форми навчання факультету соціального управління. – К.: АПСВ, 2003. – 49 с.
5. Стоян Г.О. Проблемы и перспективы развития современного профсоюзного движения в Украине // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2004. – №2. – С.28–32.
6. Добровольська Г.О. Актуальні проблеми національного профспілкового руху // Профспілки України. – 2005. – №5. – С. 10–13.
7. Добровольська Г.О. Роль профспілок у формуванні сучасної державної соціальної політики в Україні // Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі: Збірник наукових статей: У 2-х т. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. – Т.2. – С. 29–32.
8. Добровольська Г.О. Проблеми організаційної будови профспілок та їх об’єднань за умов утвердження незалежності України (1990–2002 рр.) // Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць. – Черкаси, 2007. – С. 272–282.
9. Добровольська Г.О. Навчально-методичний комплекс з курсу “Профспілки у громадянському суспільстві” для студентів I курсу факультету соціального управління денної та заочної форм навчання. – К.: АПСВ ФПУ, 2007. – 64 с.
10. Добровольська Г.О. Навчально-методичний комплекс з курсу “Профспілки у громадянському суспільстві” для студентів II курсу економічного факультету денної та заочної форм навчання. – К.: АПСВ ФПУ, 2007. – 60 с.
11. Добровольська Г.О. Навчально-методичний комплекс з курсу “Профспілки у громадянському суспільстві” для студентів II курсу юридичного факультету денної та заочної форм навчання. – К.: АПСВ ФПУ, 2007. – 64 с.

АНОТАЦІЇ

Добровольська Г.О. Професійні спілки України (1997-2002 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2008.

У дисертації комплексно досліджено діяльність професійних спілок України у 1997-2002 роках. Виявлено та узагальнено основні напрями, нові форми та методи діяльності Федерації профспілок України, її членських організацій, спрямовані на захист соціально-економічних прав найманих працівників. Визначено місце і роль профспілок у суспільно-політичному житті України, зміни стратегії і тактики профспілок України відповідно до політичної та соціально-економічної

ситуації у нашій країні. Розкрито участь профспілок у створенні правових основ для діяльності та проаналізовано політичну діяльність профспілкових організацій в Україні. На підставі аналізу різноманітних джерел охарактеризовані взаємовідносини профспілок з державою та роботодавцями. Висвітлено вплив профспілок на економічну політику держави. Особливу увагу у дисертації приділено впливу профспілкових організацій на підвищення рівня соціальної захищеності людей найманої праці та членів їх сімей. Визначено позицію профспілок щодо глобалізаційних процесів в Україні та розглянуто основні тенденції розвитку профспілкового руху в Україні, його організаційні, структурні та кількісні зміни. Сформульовано низку теоретичних положень, узагальнень і авторських висновків, практичних рекомендацій, які дозволяють комплексно оцінити роль та діяльність профспілок України, їх вплив на економічну та соціальну політику.

Ключові слова: професійні спілки, суспільство, наймані працівники, соціально-економічний захист, держава, соціальна політика, соціальне забезпечення, заробітна плата, рівень життя, соціальні гарантії.

Добровольская А.А. Профессиональные союзы Украины (1997-2002 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Донецкий национальный университет, Донецк, 2008.

В диссертации на основе анализа широкого спектра исторических источников и научной литературы, значительная часть которых неизвестна исследователям, осуществлено комплексное и всестороннее изучение основных направлений, новых форм та методов деятельности профсоюзов Украины, которые были направлены на социально-экономическую защиту наемных рабочих, в 1997-2002 годах.

В работе подчеркивается, что период 1997-2002 гг. для Федерации профсоюзов Украины, ее членских организаций был периодом поиска и активного утверждения своего места и роли в общественно-политической жизни страны. Это был период, когда менялась концепция профсоюзной работы, определялась ее новая стратегия и тактика в условиях экономического и политического реформирования в Украине. Утверждается, что основной функцией профессиональных союзов в исследуемый период была защита социально-экономических прав и интересов наемных рабочих, а именно: право на труд и заработную плату, улучшение условий труда.

Диссертант детально анализируя законодательную базу Украины, которая регулировала деятельность профсоюзов в рассматриваемый период, приходит к выводу, что в целом она соответствовала международно-правовым документам, в частности, конвенциям и рекомендациям Международной организации труда. Более того, профсоюзы во второй половине 90-х гг. XX в. – в

начале XXI в., в плане формирования своих уставных положений, получили или развили некоторые новые права, например, право на заключение коллективных договоров, и не только на уровне производства; право на забастовку как цивилизованную форму протеста. Вместе с тем, в диссертации подчеркивается, что украинское законодательство было противоречивым и ограничивало деятельность профсоюзов, что привело к их определенному упадку по сравнению с кон.80-х – нач. 90-х гг. XX в.

Автор пришел к выводу о том, что профсоюзам смогли утвердиться в обществе как общественная организация, которая призвана защищать права и интересы наемных работников и способна использовать все формы и методы, в том числе и политическую функцию. В частности, эффективной формой деятельности профсоюзов было лоббирование интересов своих членов в органах государственной власти – прежде всего, в Верховном Совете Украины. Вместе с тем в политической жизни профсоюзы выглядели не как самостоятельная влиятельная сила, а лишь как ситуативный попутчик политических партий, которые стремились их использовать во время выборов.

В исследовании проанализированы основные направления деятельности профсоюзов Украины, выделены наиболее приоритетные. Среди них: работа в сфере производства; защита заработной платы и ее своевременная выплата; политическая и законодательная деятельность; роль профсоюзов в усовершенствовании общеобязательного государственного страхования; борьба за повышение жизненного уровня граждан; работа по улучшению пенсионного обеспечения; социальная защита людей, которые пострадали в результате Чернобыльской катастрофы; деятельность в сфере охраны труда и здоровья работающих людей.

Новыми направлениями деятельности профсоюзов были: сохранение и защита отечественного производства в условиях глобализации экономики; обеспечение защиты прав трудовых коллективов, рабочих во время приватизации, реструктуризации и банкротства предприятий. В диссертации проанализированы формы и методы работы профсоюзов, при помощи которых они осуществляли свою деятельность по выше перечисленным направлениям.

Особое внимание в исследовании уделяется таким новым формам деятельности профсоюзов, как заключение и подписание коллективных договоров с работодателями, осуществление общественного контроля по их реализации, подписание Генерального соглашения между правительством, предпринимателями и профсоюзами, защита прав и интересов рабочих в суде, проведение Всеукраинских акций протеста, забастовок, митингов, пикетирований органов государственной власти.

В диссертации изучается структура Федерации профсоюзов Украины, отраслевых и региональных профобъединений. Прослеживается динамика численности профсоюзных организаций, раскрываются причины ее уменьшения.

Показаны и проанализированы достижения и недостатки в деятельности украинских профсоюзов. Утверждается, что профсоюзы Украины заняли достойное место в общественно-политической жизни государства, стали заметно влиять на социально-экономические взаимоотношения между трудящимися и работодателями, получили вотум доверия значительной части граждан. В условиях независимости Украины профсоюзы закрепили на законодательном уровне свое место в общественно-политической жизни страны, создали соответствующую правовую базу для своей деятельности и закрепили свои права и гарантии в сфере защиты интересов граждан. Анализ законодательства Украины показывает, что профсоюзы в 90-х гг. получили или развили некоторые новые права, например, право на коллективные договоры и не только на производственном уровне, право на проведение забастовок. Вместе с тем, данное законодательство было несовершенным и имело ряд серьезных недостатков.

В исследовании анализируются проблемы украинского профсоюзного движения, которые снижали эффективность его работы и авторитет в обществе, уменьшали влияние профсоюзов как социального института в целом.

Аргументировано положение о том, что по инициативе именно профсоюзов и при их активном участии, была создана отечественная модель социального партнерства. Хотя говорить о том, что договорное регулирование трудовых отношений в Украине было совершенным, а его результаты удовлетворяли бы людей, было бы большим преувеличением. По сути, система социального партнерства в Украине находилась на стадии своего становления. Основной преградой на пути ее становления была неготовность профсоюзов к работе в новых условиях, обострение соперничества между региональными и отраслевыми структурами.

Анализируя становление системы социального партнерства в Украине, автор делает вывод о том, что государство признавало профсоюзы своим социальным партнером только формально, оно было не заинтересовано в становлении мощного профсоюзного движения.

В работе сформулированы важные теоретические положения, обобщения и выводы, раскрывающие сущность деятельности профсоюзов в Украине в 1997-2002 гг. Даны практические рекомендации по улучшению профсоюзной работы.

Ключевые слова: профессиональные союзы, общество, наемные рабочие, социально-экономическая защита, государство, социальная политика, социальное обеспечение, заработная плата, уровень жизни, социальные гарантии.

Dobrovolska G.O. Trade union of Ukraine (1997-2002). – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of historical sciences on a speciality 07.00.01 - a history of Ukraine. - Donetsk national university, Donetsk, 2008.

In the dissertation on the basis of the analysis of a wide spectrum of historical sources and the scientific literature which significant part is unknown to researchers, complex and all-round studying the basic directions, new forms that of methods of activity of trade unions of Ukraine which have been directed on social and economic protection of hired workers, in 1997-2002 is carried out.

In work it is emphasized, that the period of 1997-2002 for Federation of trade unions of Ukraine, its member organizations was the period of search and the active statement of the place and a role in a political life of the country. It was the period when the concept of trade-union work varied, its new strategy and tactics in conditions of economic and political reforming in Ukraine was defined. Affirms, that the basic function of trade unions during the researched period was protection of the social and economic rights and interests of hired workers, namely: the right on work and a wages, improvement of working conditions. The basic directions of activity of trade unions of Ukraine are analysed, the prioritiest are allocated.

The special attention in research is given such new forms of activity of trade unions, as the conclusion and signing of collective agreements with employers, realization of public control on their realizations, signing of the General agreement between the government, businessmen and trade unions, protection of the rights and interests of workers in court, carrying out Ukraine of protest actions, strikes, meetings, bodies of the government.

In the dissertation the structure of Federation of trade unions of Ukraine, branch and regional профобъединений is studied. Dynamics of number of the trade-union organizations is traced, the reasons of its reduction are opened.

Achievements and lacks of activity of the Ukrainian trade unions are shown and analysed. Affirms, that trade unions of Ukraine have taken a worthy place in a political life of the state, began to influence appreciably social and economic mutual relations between workers and employers, have received a vote of confidence of a significant part of citizens.

In work the important theoretical positions, generalizations and the conclusions revealing essence of activity of trade unions in Ukraine in 1997-2002 are formulated. Practical recommendations on improvement of trade-union work are given.

Key words: trade unions, a society, hired workers, social and economic protection, the state, social policy, social security, a wages, a standard of living, social guarantees.